Crâmpeie de limbă şi viaţă străveche românească.

Elemente autohtone (preromane), greco-latine, v.-germane.

In studiul mieu *Cuvinte şi Lucruri*, DR., II, 327—402, insistând asupra mijloacelor, istorice, geografice, etnografice şi semantice, care trebuesc armonic folosite pentru studiul istoriei cuvintelor, spuneam că n'am avut scopul de a urmări o anume direcţie numai, ci că „cercetarea duce acolo unde mijloacele de azi ale filologiei romanice ne pot conduce" (p. 399). Astfel ajungi să dai şi de lucruri nouă la care nu te aşteptai. Nici în acest studiu nu ne îndeamnă „persistenţa" [1] de a căutà elemente venite în română numai din anume limbi, ceea ce ar fi în adevăr unilateral, ci ne conduce trebuinţa de a străbate toate cărările cari pot duce la adevăr.

Astfel vom încercà şi noi, cum fac azi şi alţi filologi români, să desprindem, pe cât e cu putinţă, fir cu fir, din măiastra ţesătură de 2000 de ani a limbii noastre. Incâlcită pare limba numai la suprafaţă; ea a prins însă înnăuntrul ei, cu legături fireşti, elementele diverse din care e alcătuită.

Se înţelege, greutăţile întâmpinate în cercetarea părţilor străvechi dintr'o limbă ca a noastră, sânt de multeori de netrecut. Dar dacă ieri multe chestiuni erau obscure, azi s'au des-

[1] Cum pe nedrept îmi impută dl Densusianu (*Grai şi Suflet*, I, 161 sqq.) în critica ce o face studiului mieu „Cuvinte şi Lucruri", fiindcă eu am spus (p. 399) că intenţia mea n'a fost să urmăresc elementele germ. venite la noi, ci am ajuns indirect la descoperirea lor. Tot prin cercetări, nu admiţând apriori existenţa lor, ajunge dl Densusianu la stabilirea unor elemente iranice în limba română (*o. c.*, p. 39 sqq.). In articolul său de fond (*ibid.*, 1 sqq.) arată de altfel concepţia largă ce trebue s'o aibă cineva azi în studiile lingvistice.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

chis cărări nouă, s'au ivit luminişuri şi orientarea a devenit mai uşoară în studiile de limbă română.

Pentru părţile de tot întunecate, cum sânt acelea privitoare la urmele autohtone, preromane, v. germane, iranice, etc. ajunge să se câştige câteva puncte de sprijin, pentruca cercetătorul să poată păşi înainte mai sigur. Materialul, amestecat la început, se va lămuri pe încetul, ca metalul în foc, zgura se va lepădà, greşelile de interpretare de la început se vor înlătură prin faptele nouă ce se adaugă unele după altele şi se îmbină în grupuri, din cari concluzia poate reieşi apoi documentată cu mai multe argumente.

Călăuzit de aceste consideraţiuni am cercetat o seamă de cuvinte cari prin vitalitatea lor în limba română precum şi prin structura lor fonetică indică de la început o origine străveche la noi.

I. Elemente autohtone (preromane).

Dacorom. **rână**, mold. **râlă**: alb. *tɛrɛ*, geg. *lanɛ*, etc. În expresia *„a sta într'o rână"*.

Unele expresii păstrează, cum se ştie, forme vechi de limbă, cristalizate, ori cuvinte cari nu mai trăesc singure, independente; alte ori conservă sensuri vechi, necunoscute în viaţa de azi a multor elemente lexicale. Acestora va trebui să se dea mai multă atenţie de aci înainte, fiindcă pot duce, cum am observat şi altă dată[1] la descoperiri, adeseori surprinzătoare.

Expresia de care ne ocupăm este una din acestea, dar ea n'a fost bine definită de dicţionare. De aceea nici istoria cuvântului *rână* n'a putut fi lămurită.

Tiktin (Dicţ., p. 1324) dă următoarele explicaţii: *într'o rână* „(im Stehen, Sitzen, Liegen) seitwärts geneigt". Traducerea aceasta cuprinde o parte din sensul cuvântului, cum reiese din exemplele: *Moşneagul tot strâmb sta într'o rână* (din Sadoveanu); *lăsată într'o râlă* [o casă] (din Nădejde, N.); *se plecà 'ntr'o râlă* [o căruţă].

E vorba deci de plecarea într'o parte (a corpului, sau prin extensiune, a ori cărui lucru), în stânga sau în dreapta. Se poate spune din aceste exemple care e sensul propriu, precis, al cu-

[1] V. *DR.* II, p. 634 sqq., expresiile „tot pe..." şi „peste cap".

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

vântului? Ori avem de a face cu întrebuinţări figurate: casa, căruţa se pleacă într'o parte ca trupul omului în stânga sau în dreapta? Celălalt exemplu ce-l dă Tiktin l. c. duce la mai multă precizare: *[Ţiganii] cei mai bătrâni şi nevestele stau sub corturi: bătrânii tolăniţi stau într'o rână*.. [lang ausgestreckt oder aufgestützt auf der Seite ruhend]". „Tolănit" înseamnă „lungit" pe pământ, indiferent cum, pe burtă ori pe spate. Dar în fraza de mai sus (din Ispirescu) se mai adaugă pe lângă „tolănit" (lungit) şi precizarea *într'o rână!*

Ispirescu ştia de sigur, ca ori ce Român care cunoaşte expresia, ce fel de poziţie are corpul când stă „într'o rână", ceea ce numai din frază nu se poate vedeà, ci cel mult deduce. Tiktin, prin „aufgestützt auf der Seite ruhend" s'a apropiat de sensul propriu al expresiei.

Vagul semantic în care a plutit cuvântul până acum a dus la o etimologie ipotetică[1], pe care Tiktin n'o admite, dar nici nu dă altceva în schimb.

Cunoscând cuvântul, nu numai de-acasă de la mine (Ţara Bârsii) dar şi din alte părţi, l-am urmărit mai de aproape.

A sta 'ntr'o rână este a sta lungit pe o coastă, cu capul pe palmă, şi cu cotul răzimat în pământ. Deci se poate spune şi numai „a sta [răzimat] într'un cot (într'o mână, într'o brâncă etc.)", cum vom vedeà mai departe.

Şi iată datele pe cari le-am cules din diverse regiuni, pentru a stabilì şi întinderea geografică a expresiei, cu variantele ei.

In *Mehedinţi: stă 'ntr'o rână* = „plecat pe cot"[2]; *stă pe-un cot* (comuna Ploştina)[3]; — *Romanaţi: stă 'ntr'o rână* = „pe-o parte şi capul plecat pe mână"[4]; — *Teleorman: stă 'ntr'o rână* = „stă întins pe pământ şi răzimat pe cot"[5]; — *Dâmboviţa.* Aici am urmărit personal expresia. Iată şi exemple: *Stă 'ntr'o rână*[6] (mi s'a arătat poziţia, fără explicaţii); *sta 'ntr'o rână* =

[1] Dl Puşcariu, *Et. Wb.*, ad. v. a propus o formă de neutru plur. **r$\bar{e}$na* în loc de pluralul cunoscut latin *renes* (masc.). Acesta ar fi devenit apoi femenin sing. Ca sens: „Nieren", apoi „Nierengegend", „Lende". — Ca fonetism **rena* ar fi trebuit să dea **rină*, după părerea mea. Exemple de *r* + *$\bar{e}$n* n'avem în rom. (cf. însă *ar$\bar{e}$na* > *arină*).

[2] Com. I. G. Retezeanu.

[3] Com. Costantina Buzoianu, ţărancă.

[4] D-şoara F. Florescu, prof.

[5] Fl. Drăghici, preot, deputat.

[6] Comuna Costeşti, Marin Ştefan, G. Preda.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

„plecat şi cu capu pe cot“ [1] etc. In Ialomiţa, Ilfov, Prahova am auzit expresia de mai multe ori; — *Buzău: stă 'ntr'o rână* = „stă tolănit şi cu mâna supt falcă“ [2]; *stă 'ntr'o rână* = „stă mai cu seamă ciobanii, lungiţi...“ (mi s'a arătat poziţia pe cot) [3]; — *Covurlui: stai într'o râlă* = „pe cot“ (fie jos, lungit, fie răzimat cu cotul pe masă) [4]; *stă 'ntr'o râlă*, cu acelaşi sens [5].

Acelaşi înţeles îl are expresia în jud Roman, după mai multe comunicări. Explicarea din jud. Neamţ este clară: *a sta 'ntr'o râlă* = „a sta rezemat cu cotul (stâng ori drept) de o masă, o stâncă, un sac, etc“.

In Basarabia e cunoscută în jud. *Bălţi* [6], dar numai cu sensul vag de „a sta într'o parte“. In alte părţi n'am întâlnit-o. In jud. *Tighina*, com. Chiţcani: *stă 'ntr'un cot*, „da nu-i lucru cinstit aista“ [7].

Explicarea aceasta arată că de expresia sus zisă e legată ideea de lene şi poziţia e considerată ca ceva necuviincios, motiv care a făcut, probabil, să dispară în unele părţi.

La Românii din ţinutul Vidinului se zice *aragna* = *„într'o rână“* [8] care este, probabil, traducerea expresiei cu un cuvânt bulgăresc [9].

In Ardeal n'am întâlnit cuvântul *rână* decât în jud. Braşov, în aceeaşi expresie şi cu acelaşi sens [10].

In jud. *Cojocna*: *stau într'o mână* [11].

In jud. *Bistriţa*: *stă 'ntr'un cot.*

Dăm şi câteva atestări. Din Anton Pann (Povestea Vorbii, Buc. 1852, p. 153): ... *odihnind p'o rână* (e vorba de un leneş); *îl găsi la umbră, culcat pe o rână, Ce faci? îl întreabă, el: stau după muncă* (p. 154). Din Creangă: ... *Moş Nichifor îşi aprinde luleaua, aşterne cojocul şi se pune într'o râlă, jos lângă foc; şi*

[1] D-na Maria Dumitrescu, Pietroşiţa.
[2] Com. dl I. Vlădescu—Albeşti, învăţător.
[3] Dl A. Dumitrescu, comuna Năeni.
[4] Dr. G. Zugravu.
[5] Dl Spirid. Popescu.
[6] Com. dl T. Hotnog, profesor.
[7] După com. d-lui I. Leanca.
[8] Andreiu Barabancea, bătrân de 70 ani.
[9] Cf. *Cugetul Românesc* II, No. 12, p. 870. Să fie bulg. dial. *na rakà?*
[10] Pentru Braşov, după com. d-lui C. Lacea.
[11] Com. Ana Popa, ţărancă din satul Cojocna.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

pâc, pâc ... din lulea, cât pe ce erà să-l prindă somnul ...[1].

Cuvântul nu este chiar necunoscut, fiindcă se întâlneşte şi în texte mai nouă. In traducerea românească a cărţii „Umbra Crucii" a fraţilor Tharaud[2], este un pasaj interesant pentru cuvântul *rână: ... şase regi stau tolăniţi pe perine moi ... cu trupul înclinat spre stânga, cu capul pe mână, cu cotul răzimat a lene* ... (p. 126). In textul fr.: „... étendus ... le corps penché du côté gauche, la tête dans la main, le coude nonchalamment appuyé ..." Apoi (p. 127): *Pentru ce în celelalte nopţi mâncăm aşezaţi la masă sau cu coatele pe ea* [adică: cu ambele coate] *şi numai în astă noapte* **stăm într'o rână?** In fr.: „Pourquoi, les autres nuits, mangeons nous assis, ou appuyés sur le coude, et, cette nuit, seulement accoudés" ?

Poziţia corpului de care se vorbeşte întâiu („cu capul pe mână, cu cotul răzimat a lene") este exact aceea de care se leagă expresia „într'o rână", întrebuinţată de traducător în celălalt pasaj.

Nu mai încape îndoială că sensul frazei de care ne ocupăm şi pe care eu îl cunosc din graiul viu, este „a sta răzimat într'un cot" şi, prin extensiune, „a sta într'o parte, pe-o latură".

Aceasta arată în parte poziţia pe care o aveau cei vechi la masă: ... *les convives appuyant le coude gauche sur le coussin* (ἐπ'ἀγκῶνος δειπνεῖν), *en soulevent le haut du corps; de cette façon ils sont à moitié assis, à moitié coudés sur le côté* (Dict. d. Antiquités gr. et rom., p. 1271).

Rână a însemnat *„cot"* cum se poate vedeà din cele de mai sus. Ajunşi aici, nu e prea greu să dăm şi de prototipul cuvântului nostru.

In lat., afară de *cubitus* > rom. *cot* (v. REW. 2354 şi formele romanice), mai erà şi *ulna* „Ellbogen, der Theil des Armes auf den man sich stützt"[3].

Din *ulna* însă nu se poate derivà în nici un chip cuvântul românesc. De aceea trebue să-i căutăm originea în altă limbă europeană. Walde (Etym. Wb.[2] 842) dă următoarele corespondente ale formei latine: gr. ὠλένη „Ellenbogen" (acesta ar fi dat în rom. **ulnă*, sau, dacă şi-ar fi schimbat accentul, > **oar(i)nă* etc.); got. *aleina*, vgs. *elina"* „Ellenbogen". Nici acestea şi cu

[1] V. *Convorbiri Lit.* X, 382.

[2] Trad. de P. Gh. Ciorăneanu, Buc. 1923.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

atât mai puţin formele celtice şi celelalte date de Walde, nu pot explică formal pe *rână*. Celelalte corespondente indoeur. (din Asia) nu le mai citãm, fiindcă ne duc prea departe, geograficeşte [1]. Toată familia aceasta duce, după Feist Et. Wb.[2] 26 la un prototip ***ölena***.

Limba albaneză desleagă uşor problema, cu formele tosk. *łɛrɛ* şi geg. *łanɛ*. Acestea corespund perfect fonetismului din *rână* (*ł* alb. = rom. *r*, ca în *viezure* < alb. *vjeðułɛ*; mazăre: alb. *moðułɛ* etc.) Faptul că avem un *ł-* iniţial în albaneză, dovedeşte că odată a fost o vocală înaintea lui *-l-*, ca şi în limba gr., lat., germ. etc. In limba alb., ca şi în rom., numai *-l-* intervocalic trece la *-ł-* [2] (rom. **r**), bine înţeles în elementele primitive albaneze şi în cele latine la ei şi la noi.

Intrebarea este, cum considerăm pe rom. *rână* (râlă), din punct de vedere al originei directe. Este venit din albaneză, ori din alt graiu traco-iliric?

Ca sens şi ca gen (femenin în alb. şi în rom. ca şi în lat. şi gr. etc.) nu este nici o deosebire între alb. şi română. Walde, l. c., traduce pe *łɛrɛ* (łanɛ) cu „Arm vom Ellbogen bis zur Hand" iar Jokl (Untersuchungen p. 281) cu „Unterarm". Ca formă *rână* rom. pretinde un ***ölana*** (cu o vocală dispărută dinaintea lui *-l-*, care se vede în lat. *ulna*, gr. ὠλένη etc.), cu *a* înaintea lui *-n*, care ajunge în rom. la *-ân* (cf. lana > lână etc.), căci un *-en-* (care se vede în forma gr.) ajungeà la *-in* (cf. lat. *lenis* > rom. *lin* etc.), presupunând chiar că acel *-e(n)* erà închis, deşi în gr. este un ε care dădeà acelaşi rezultat.

Formele alb. pot venì şi din o formă cu *-en*. Jokl l. c. aduce ex. lat. *arena* > tosk. *rɛnɛ*, geg. *ranɛ*, care în rom. a dat *arină*. G. Meyer a observat (v. Jokl, l. c.) că forma geg. trebuià să fie ***łenɛ*** (din *-en-*).

Dacă îl socotim pe *rână* venit direct din alb., atunci trebue să-l considerăm venit la noi după ce *-en-* a ajuns în alb. la *-ɛr-* (ca în tosk).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cuvântul nefiind in arom., ci numai în dacorom, şi cum există în atâtea limbi europene, el trebue considerat ca întins odinioară în toate graiurile traco-daco-ilirice. Geograficeşte şi foneticeşte duce mai firesc spre regiunea Carpaţilor.

[1] Comp. n. pers. *ɑ̄ran* „Elle", *aratnl-h* „Ellbogen, Elle".

[2] A arătat aceasta Pedersen, şi cu privire la *łɛrɛ*, în *KZ.* XXXIII, p.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Cuvântul fiind întrebuinţat în expresie şi nu singur, în *într'o rână* sau *pe-o rână*, vocala dinaintea lui *-l-* găsindu-se în hiat cu articolul nehot. **o** (într'o **urână*, cu *u-*, *o-* iniţial) a dispărut dinaintea acelui *-l-* (> *-r-*).

Limba română explică deci şi motivul căderii vocalei iniţiale, fiindcă *rână* e întrebuinţat azi, şi de sigur de multă vreme numai în frază, în care **ol-*, *ul-* [1] primitiv se află după un cuvânt cu vocală la sfârşit. Dacă există şi în alb. o expresie ca a noastră, nu putem şti, fiindcă nu este dat de dicţionare şi de cei ce s'au ocupat cu el, decât cuvântul izolat.

Dar ori cum s'ar privi problema, sigur rămâne că *rână* nu e latinul *ren* [2] (plur. *renes* > **rena*, greu de admis ca formaţie, gen şi fonetică), ci un cuvânt autohton între Adriatică şi Carpaţi.

Mai rămâne de clarificat varianta mold. *râlă*. Aceasta arată că *l* s'a disimilat dintr'un *-r-* mai vechiu. O forma **râră* a trebuit să existe în regiunea rotacismului de odinioară. Cum forma *râlă* este astăzi numai în Moldova unde se ştie, că cel puţin în nordul acestei provincii, a fost rotacism, explicarea lui *-l-* dintr'un mai vechiu *-r-*, prin disimilare, e cea mai firească.

Pe de altă parte *râlă* [3] arată indirect că odinioară a existat rotacism în Moldova.

Brânduşă.

E o specie de plantă foarte cunoscută de poporul român şi numele ei este răspândit peste întreg teritorul dacoromân.

Dicţ. Acad. o defineşte astfel: „Numire pentru mai multe plante cu rădăcina bulboasă şi cu florile în formă de pâlnie".

Plantele acestea cu „rădăcină bulboasă" sânt următoarele:

1. *Brânduşă (-galbenă)*, Crocus aureus, înfloreşte primăvara şi se mai cheamă şi „şofran galben" (cf. Panţu, Pl.); *brânduşă de primăvară* = *brânduşă albastră* = *brânduşă de*

[1] Feist (Etym. Wb. d. got. Spr., 26), dă pentru got. *aleina*, corespunzătorul lat. *ulna* etc, o bază *ölena*.

[2] v. *REW.*, 7206 formele roman. a le lui *ren*. Ca sens ajunge, (plur. masc.) la „Lenden", „Kreuz", „Rücken", dar nu la „cot", sau măcar „latură", „côté".

[3] Din *rână* disimilarea e mai grea. Dar în situaţia expresiei *într'o* **râră*, disimilarea este firească, fiindcă erau trei *r* alături.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

munte (Crocus Heuffelianus); *brânduşă (-albă)* = *brânduşă-mică* (Crocus reticulatus); *brânduşă de vară*

2. *Brânduşă (de toamnă)* = (Bucov.) *brânduşa-morţilor* (Colchicum autumnale), foarte veninoasă; creşte pe livezi „toamna". Se mai numeşte şi *ceapa-ciorii* (ibid şi Panţu, o. c.). Aceeaşi plantă se mai chiamă *„lăcrămioare* (Ardeal) şi *ghiocel* (ibid.).

Se întâlneşte apoi ca nume de animale (Dicţ. Acad , o. c.) şi personal am întâlnit *brânduşă* şi ca nume de persoane. Derivate diminutivale sânt: *brânduşel, brânduşeà, brânduşiţă.* Există şi forma rară *brânduş* s. m., refăcută din plur. (cf. o. c.)[1].

Ceea ce este caracteristic la această plantă, *bulbul*, se vede, nu numai din descrierea ştiinţifică, ci şi din traducerea prin alte nume care duc la aceeaşi caracteristică. Căci ce alt motiv decât forma rotundă de umflătură, a rădăcinii, a putut duce la numirile paralèle de *ceapa-ciorii* sau *ghiocei*, plante care au şi ele rădăcină cu „bulb".

Dar ceva mai mult. In lalomiţa *brânduşa* este o plantă (probabil *baraboiul*)[2] ale cărei gogoşi, formate la rădăcină, ca la cartofi, se mănâncă, în special de copii. Cunosc personal acest fapt, dar n'aş puteà spune cum se chiamă această plantă ştiinţificeşte, destul că şi în acest caz numirea de *brânduşă* e legată de *bulbul* rădăcinii. Iar dacă observăm că *brânduşa-de-toamnă* are *bulbul* otrăvicios (v. Dicţ. Acad. şi Panţu, l. c), putem conchide, mai pre sus de ori ce îndoială, că numirea de *brânduşă* nu s'a dat la început numai unei singure plante ci mai multora cari aveau rădăcina *bulboasă*, cum am văzut că spun şi botaniştii.

Realitatea, cum am mai spus de repeţite ori în cercetările mele asupra originii cuvintelor în legătură cu lucrurile, ne duce şi de astădată la lămurirea acestui prea interesant nume de plantă.

Sensul primitiv a fost deci *„bulb"*, *„umflătură"*, fr. „boule" (cf. fr. *„boule* d'or"; rom. *bulbuc, -cei, bulbor, gloanţă, măr auriu*, germ. *Goldknöpchen*, „Trollius europeus", la Panţu, o. c. la planta

[1] In Panţu, *Plantele cunoscute de pop. rom.*, nu găsim afară de descrierea florilor, nimic mai mult decât ce dă *Dicţ. Acad.* Rădăcina o descrie ca „bulb cărnos, solid" (la *brânduşa de primăvară*, p. 25) şi „bulb compact, oval" (la *br de toamnă*).

[2] *Baraboiul*, (v. Panţu, ad v.) are rădăcina cu mici gogoşi, ca şi cartofii şi se mănâncă.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Bulbuc). Odată stabilit, prin fapte pozitive, ştiinţifice, originea semantică a cuvântului, să trecem la cea formală.

Dintre limbile slave există cuvântul numai în sârbeşte: *brnduša*, despre care Danicič (Rječnik, 663) spune că e de origine românească. Şi nici nu poate fi altfel, fiindcă forma aceasta nu se întâlneşte în alte limbi slave, nici nu i se poate găsi vreo bază înăuntrul acestora.

Afară de această împrejurare, care ea singură e concludentă pentru originea streină a cuvântului în limba sârbă, mai este şi sufixul diin. *-uşă (-uşe)*, caracteristic limbii române. Este un sufix anterior influenţei slave, pe care îl întâlnim la cuvinte străvechi, al căror radical, în majoritatea cazurilor nu s'a mai păstrat. Astfel îl vedem la cuvintele dacorom. *cătuşe* (< lat. *catta* + *uşe*), arom. *cătuşe* fem. şi *cătuş* m. (cf. şi arom. *auş* < lat. *avus* + *uş*, de unde se vede că sufixul a fost întrebuinţat pentru cuvinte masc. ca şi fem.); *mătuşă* < lat. *amita* etc.

Prin urmare înăuntrul limbei române trebue căutată şi originea formală a numelui *brânduşă*.

Cum în latină, greaca veche sau în germana veche nu găsim nimic care să stea în directă legătură cu această formă, se impune întrebarea logică, dacă nu avem de a face cu o urmă din graiurile autohtone, iliro-traco-dace, peste care s'a suprapus limba latină vulgară, prin care apoi s'a continuat în română.

Din fericire, cercetările în această direcţie duc la stabilirea adevărului. Baza cuvântului nostru se găseşte confirmată, în chip absolut convingător în următoarele limbi europene: lat. *grandis*, lett. *grůds* „drall", v. bulg. *grądъ* „Brust", gr. βρένθος „stolz", βρενθύομαι „gebürde mich stolz" (cf. a se îngâmfà" = a se „umflà", în pene, de mândrie etc.)[1] v. ir. *bruinne* „Brust", v. cymr. *bronn*, n. cymr. *bron* „pectus, mamma" *(ţâţă)*, bret. *bron(n)* „mammelle", „Hügel" (în toponimie, deci „vârf rotund", ca în slovak. *hrud* „Erhöhung", pe lângă bulg. *grądъ* „Brust" (Walde, Lat. etym. Wb.[2], 351).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Toate acestea duc la indogerm. **gurendh-* „schwellen", adică la un prototip cu sensul de „a se umflà", „umflătură", lucru „bulbos", „bulb", cum se poate vedeà şi în Boisacq (Dicţ. etym. gr., ad v. βρενθύω).

[1] V. şi alte cazuri: lat. *inflare*, *tumere* etc., în care intră şi sensul de

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

De la sensul de (a se) „umflà“ (schwellen) se pot cità nenumărate cazuri, din diverse limbi (v. mai departe la *brânză)* cu sensuri analoge. Ne mărginim să dăm numai familia lui *bulb*[1], *bulbuci*[2], numiri care în rom. se dau plantelor cu rădăcina în formă de ou, gogoaşă („umflătură“). Astfel din idg. **bol-*, **bul-* „*schwellen, sich aufblähen*“: lat. *bulbus* „Zwiebel“, „Bolle“: gr. βόλβος „Zwiebel“, lit. *bulbė́*, lett. pl. *bulbes* „Kartoffel(n)“ (aceştia nu sînt decât nişte „bulbi“, ca şi *brânduşa)*, *bumbuls* „Knolle“, lit. *bunĩbulas* „Knotenartige Verdickung“, *bumbulỹs* „Wasserbase“; lat. *bulla* „Blase, Knospe“, rus. *bulka* „rundes Brötchen“, „Semmel“[3], de unde rom. *bulcă*, venit probabil prin ruteană (în Dicţ. Acad. cu sensul „petit pain“).

Brend-, *Brand-* este deci baza cuvântului nostru, legat prin *br-* iniţial de forma gr. βρένθος şi de formele celtice începătoare cu *br-* (v. acestea mai departe), iar pentru *-nd-* de formele lat. *grandis*, lett. *grũds*, v. bulg. *grądъ*. In ce priveşte raportul gr. β- cu lat. *gr-*, a se compară şi familia lat. *gravis* (gr. βαρύς, mir. *bair*, lett. *grūts* etc., Walde[2], 353) şi alte cazuri analoge.

Deci graiul european din Dacia — căci cuvântul *brânduşă*, fiind numai în dacorom., aici trebue să-i fixăm originea geografică — nu poate fi decât o ramură, o limbă soră a celor citate mai sus, cu asemănări fonetice uneori mai aproape de greco-celtică, alteori de lat.-slavă-let.-lit. Acest fapt nu mai trebue discutat mai de aproape, fiindcă se ştie cum se apropie ori se depărtează limbile surori în privinţa diverselor caractere fonetice.

Mai trebue totuşi să adăogăm ceva cu privire la vocala internă a acestei baze. A fost *brend-* ori *brand-?* Pentru limba rom. ambele baze duc tot la *brând-*. Formele gr. arată un *-εν-*, celelalte un *a*(nd), *-o-*(n), încât cuvântul rom. nu poate arătà precis ce fel de vocală aveà prototipul, căruia îi putem spune autohton, dac, având în vedere situaţia geografică a cuvântului, pe pământul vechei Dacii. Oricum ar fi fost acest sunet, formele **brenda-*, **branda-* cu sensul „bulbus“, „boule“ („umflătură“) etc. duc în

[1] V. CDDE. la *bulbucà*.

[2] Panţu, *o. c.*, ad v.

[3] Walde, *o. c.* 101; vezi acelaşi fenomen semantic la famila lat. *folium*, p 303, *follis*, p. 304 ş. a.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

chip firesc la *brânduşă*, ca şi *catta* + *uşă* > *cătuşă*, etc [1].

Brânduşă este prin urmare un cuvânt ce se poate probă suficient, deşi indirect, ca o urmă din limba locuitorilor autohtoni ai ţării noastre.

Dar, odată ca'ea deschisă, cercetările comparative pot duce şi la alte descoperiri, cum s'a întâmplat totdeauna cu limbile vechi, de la cari n'au rămas urme scrise, ori s'au păstrat prea puţine. Un principiu nu trebue însă uitat: Să pornim de la cunoaşterea exactă a realităţilor din viaţa poporului şi a naturii inconjurătoare. Cuvântul *brânduşă* trebue cercetat şi prin altă prizmă, şi anume dacă nu este la noi venit direct, în epoca latinei vulgare, din limbile citate mai sus.

Dintre formele amintite nici una nu poate explică direct, ca sens şi fonetism, pe cea românească.

Totuşi o apropiere mai mare este între forma românească şi cele celtice: cy., corn., v. bret. *bron* = **bronda*; bret. *bronn*, f. „mamelle, sein, pis", cu care se compară şi forma *brunda*, care se întâlneşte de mai multe ori în *CGL.* (v. Holder, Altkeltischer Wortschatz, p. 986). Toate acestea duc la un g **bhṛnţion-* < *bher-*, de unde şi germ. *brundion-* got. *brunjô* (> mlat. *brunia*, v. fr. *brunie, broigne*,) v. nord. *brynja*, v.e *byrne*, v. slav. *brunja*, > mgs. *brünne*, vgs. *brunna* „Brustharnisch" (v. Holder. l. c.).

In *REW.* 1328 se dă bret. *bron* „Brust" cu urme pe teritoriul francez numai, foarte explicabil geograficeşte, în b.-manc. *bron* „Brustwarze", Val de Saire *bran* berrich. *abrô* etc.; iar pentru sensul de „Brünne" REW 1339, porneşte de la francul *brunnia*, de unde v. fr. *broigne*, prov. *bronha*.

Ar fi, cum se poate observă, numai nesigura formă din *CGL*, *brunda* (v. Holder, l. c.) care să dea de gândit. Aceasta e înregistrată cu semn de întrebare in Thesaurus Glossa este „brunda (bronda, bruda) solida"; e citită de unii *bruta stolida*, de alţii *brunia lorica* (v. o. c., ad v.), prin urmare n'o putem luà serios în considerare.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] In privinţa sufixului *-uş(ă)* nu e locul să ne ocupăm aici. Alăturarea lui la un cuvânt autohton, cum e *brânduşă*, şi asemănarea cu ceva analog din albaneză (cu sufixul *-šε* etc) ne face să credem că este şi el tot autohton. V. N. Jokl. *o. c.*, suf. *-š* (dimin.), *-š-or* 23 a, 100, 222, 312; *-šε* 33, 38, 226 etc. şi comp. observaţiile d-lui Puşcariu, mai departe, în recensia acestei cărţi.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Dar nici o limbă romanică nu a conservat vreo urmă care să ducă direct şi să întărească pe acel *brunda*[1], care nu se poate dovedi pe altă cale că ar fi existat în latină. Că s'au păstrat din formele celtice urme numai pe teritoriul galic este explicabil geograficeşte pentru această regiune romanică, dar nu s'ar puteà admite pătrunderea şi păstrarea numai la noi a unei forme vechi celtice. Afară de asta, urmele de pe teritoriul galic, duc, cum am văzut *(REW,* l. c.) la prototipuri fără *-d,* la sfârşitul cuvintelor pomenite (bret. *bron,* franc. *brunnia).*

Pe de altă parte, se ştie că puţinele elemente galice pătrunse până la noi *(cămaşe, îmbrăcà)* sânt venite prin latină şi se păstrează în mai multe limbi romanice.

Şi chiar de am admite că ar fi existat un *brunda*(?) în latina vulgară din Italia — ceea ce nu e probat — de unde erà firesc să ajungă şi în Dacia, totuşi nu putem explicà din acesta pe rom. *brânduşe,* în afară de motivele geografice şi fonetice (lipsa lui *-d* final de la baza corespondentelor de pe teritorul galo-roman), şi pentru motivul că un alt cuvânt străvechi rom. *brânză,* derivă din aceeaşi bază cu *brânduşă.* Acest element, cum vom vedeà mai departe, pretinde şi întăreşte prototipul dat de noi, *Brend-, Brand-,* cu *-a(e)-* nu cu *-u(nd).* In ce priveşte sensurile formelor citate până acum („Brust, Brustwarze"; „mamelle, sein, pis", „mamma pectus"; „Hügel, Erhöhung"), se mai pot aduce şi altele cuvinte în sprijinul trecerii de înţeles de la „umflătură", „boule", la „vârf rotund" (de deal, deal, etc.).

Caracteristic în această privinţă este gr. βουνός[2] „colline. tertre; hauteur, monceau, sein, mamelle" (cf. rom. *momâie* < lat. **mamanea,* explicat de mine în *D.R. II,* p. 823). Un derivat al acestuia, βούνιον „plante ombellifère", şi βουνιάς, „sorte de gros navet" („chou-rave"?), de unde lat. *bunias,* bunion (în Col. şi Plin.), „éspèce de navet" (v. ori ce dicţ. gr. şi lat.), explică în chip neîndoelnic raporturile de sensuri, pornite de la ideea de „umflătură"[3] cari există între rom. *brânduşă* (plantă cu rădăcină

[1] Acesta, în cazul când s'ar dovedì că a existat în latina din Italia, că a lăsat urme acolo cu posibilitatea de a fi pătruns şi în orientul romanic, cum s'a întâmplat cu *braca* ş. a., ar trebuì explicat în rom., ca trecut prin fazele **brunduşă* > *brânduşă,* cu *u+n+cons,* trecut la *-ân+cons.*

[2] Comp. şi verbul βουνίζω, „ammonceler, élever".

[3] V. şi *pampinus; pampilla* „Brustwarze"; v. ind. *pippala-*h „Beere", lit. *pāpas* „Brustwarze", lett. *pampt* etc. „schwellen" etc., gr. πεμφίς, „Blasen bildende Tropfen" etc. de la un sens primitiv „aufschwellen" (Walde[2] 558).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

„bulb", ca şi cele gr.-lat.) şi corespondentele ei din limbile vechi europene, amintite mai sus.

dacorom. **Brânză,** megl. *brọnză.*

Cuvântul acesta străvechiu păstoresc a dat mult de gândit filologilor, fără să se poată ajunge la o explicare convingătoare a originii lui. De curând, dl Densusianu[1] propune o nouă etimologie, de care ne vom ocupà mai departe.

Cum urmăresc de mai multă vreme istoria terminilor păstoreşti de la noi, pornind de la cunoaşterea exactă a faptelor şi lucrurilor din viaţa poporului, am observat că în şubredele explicaţii ce s'au dat până acum nu s'a arătat de nimeni semnificarea şi felul real al fabricării brânzii. Imprejurările făcând să trăesc şi să umblu de multe ori la ţară, am putut cunoaşte de aproape, practic, nu numai din întrebări şi studii, multe lucruri de cari filologii orăşeni de naştere nu pot aveà noţiuni clare şi precise.

Cred că fac un serviciu ştiinţei dacă voiu da la iveală material mai precis, chiar dacă nu voiu puteà ajunge şi la lămurirea lui ştiinţifică, sigură.

Brânza se prepară astfel: Caşul, făcut din laptele închegat, se pune într'o învălitoare (numită „zăgârnă" ori altfel, după regiuni), făcută dintr'o ţesătură rară. In această pânză se „strânge" caşul, se pune în „crintă", un vas de lemn, semicercual, adânc de 20–30 cm., cu fundul plat şi cu un jghiab (un fel de gât ieşit în afară de 15—20 cm.) prin care se scurge zerul într'o găleată.

Peste caş se pun, în crintă, greutăţi ca să-l apese şi să se stoarcă zerul. Pentru a se stoarce bine zerul, baciul, după o primă presiune, mai desface odată ori de două ori învălitoarea, frământă caşul cu mânile, îl înveleşte din nou şi-l pune iarăşi la „teasc", unde-l lasă până vede că numai pică zer de loc. Caşul stors astfel e alb ca şi laptele şi se chiamă „caş proaspăt" sau „verde"[2] (lat. *caseus viridis, recens,* gr. τυρός χλωρός).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Din acest caş se face aşa zisa „saramură" („brânză albă")

[1] *Grai şi suflet* I, 1923, p. 68 sqq.; v. tot acolo, p. 35, atestarea lui *brọnză* în megl., în studiul d-lui I. A. Candrea, p. 26, unde nu se spune dacă înseamnă şi un soiu special de brânză, ori e numai un nume generic.

[2] V. diversele numiri, de care nu ne ocupăm în special, aici, în Dict. Acad. Tiktin, în Pamfile, *Industria casnică* etc.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

tăindu-se „felii“ şi punându-se de obiceiu în zer fiert, sărat, căruia i s'a scos urda.

„Saramura“, „brânza felii“ se face din caş nu prea mult presat. „Telemeaua“, e acelaşi lucru, numai că se face din caş foarte puţin presat şi e introdusă de curând, prin căşarii din sudul Dunării, greci ori bulgari. De aceea nu s'a întins decât în Muntenia, Dobrogea, Moldova şi Basarabia. In Ardeal nu se prepară, decât poate acum după războiu. Felurile acestea de brânză se fac aproape numai la şes, unde vara e prea cald şi e nevoie să se pue caşul la sărat, repede, ca să nu se strice. De aceea dincoace de munţi e puţin cunoscută.

Brânza propriu zisă se face mai ales la munte şi este, cred, legată din timpuri străvechi, de păstoritul în munţi. Şi vom vedeà de ce, arătând cum se prepară.

Caşii storşi, cum am spus mai sus, dar *nesăraţi*, se pun pe un pat de scânduri, unul peste altul, în mai multe grămezi. Acolo se lasă mai multe zile, după cum e de caldă ori rece atmosfera.

Astfel caşul, din cauza zerului care totuşi a mai rămas în el, şi cum e şi firesc pentru orice materie organică, fermentează, *„dospeşte“*. După ce a dospit de ajuns, ceea ce numai baciul dibaciu poate cunoaşte bine, caşul devine mai moale, mai elastic, pe când caşul verde e puţin mai aspru şi mai puţin maleabil. Caşul dospit are şi un gust acrişor, fireşte, ca şi aluatul dospit pentru pâne, dar nu ca aluatul care stă mai multe zile şi serveşte ca drojdie, pentru plămădeala unui nou aluat.

De la acest fapt am pornit, de când urmăresc istoria terminului „brânză“. Aceasta nu se poate face decât din caş dospit[1]; din caş proaspăt este absolut imposibil să se facă „brânză“, în sensul propriu specific al acestui cuvânt. După ce e destul de dospit, baciul ia caşul, îl curăţă de coaja care s'a format pe deasupra, îl face bucăţi şi-l frământă cu mânile, ori, în unele părţi, îl freacă pe „răvar“[2], un lemn cu crestături.

Această frământare, sau mai bine zis „amestecare“, se face ca să nu rămâie bucăţele mici nestrivite, şi mai ales ca să pătrundă sarea măruntă în toată această pastă ce rezultă din ame-

[1] V. şi Dicţ. Acad. la „brânză“ unde se vorbeşte de prepararea acesteia din caş dospit.

[2] Cuvântul e, cred, din aceiaşi bază cu „răvaş“ şi ne vom ocupă în altă parte de el (v. Tiktin, *Dicţ., pentru sensuri*).

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

stecarea şi frământarea amintită (cf. „a mestecà mămăliga“ ori şi alte lucruri cari cer această acţiune).

Frământarea aceasta este un lucru necesar, dar nu esenţial[1], după părerea mea, pentru sensul de la care trebue să plecăm pentru originea cuvântului. Astfel şi urda se frământă şi se amestecă cu mânile, dar tot pentru a puteà fi bine sărată.

După ce a fost astfel preparată, se îndeasă bine în burduşi (foi), putini, etc., de aceea se mai spune şi „brânză de burduf“ etc.

Trebue să mai adaug că dacă nu s'ar face din caş dospit, brânza nu s'ar puteà aşezà în vase ca o pastă bine legată, compactă, dar moale, fără să rămâie în masa ei mici goluri. Din caş verde nu s'ar puteà face, şi pentru mintea păstorului este exclusă posibilitatea de a face „brânză“ din caş proaspăt, ori cât de presat ar fi, fiindcă n'ar aveà nici gustul bun al aceleia nici nu s'ar puteà face aluatul acela elastic, ci ar fi fărâmicioasă şi n'ar puteà durà până la anul viitor, când vine noua producţie.

Prin pieţele diverselor noastre târguri, din Ardeal mai ales, se vând caşi dospiţi gata, pe cari cumpărătorii n'au decât să-i frământe şi să-i sare, încât faptul dospirii de care vorbim poate fi controlat de ori cine.

„Brânză“, fireşte, se întrebuinţează, prin extensiune şi pentru a denumì orice produs solid făcut din lapte şi pentru toate soiurile de brânză în genere, ca şi germ. *Käse,* it. *formaggio,* fr. *fromage* etc.

Interesantă este accepţiunea derivatului a *se brânzì* (a se face brânză“, dar nici odată a se face „caş“) ce se zice despre laptele care, fiert, după ce se serbezeşte puţin, se coagulează, ca şi când i s'ar fi pus chiag. Brânza de vacă se face de altfel, cum se ştie, din laptele care nu mai e dulce, pornit spre fermentare. In acest stadiu, se încălzeşte puţin la foc şi se alege astfel brânza de zer, apoi se strecoară. De la aceste realităţi trebue să pornim pentru lămurirea cuvântului nostru.

Schrader RL. constată de altfel că la origine brânza s'a făcut, la popoarele primitive, din laptele acru, pornit spre fermentare. A pune şi termenul nostru în legătură cu ideea de fermentare, dospire, nu înseamnă decât a-l explicà pe baza unei realităţi cunoscute.

[1] Cum crede dl Densusianu, *l. c.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Prin urmare la un prototip cu sensul de „dospit", „fermentat" ne duce felul de a se face „brânza", românească.

Dospirea-fermentarea este exprimată în diverse limbi prin termeni cari au la bază ideea de „a fierbe, a se umflà, a creşte, a se ridicà" etc. Astfel: lat. *fermentum* „Sauerteig", „Gärungsstoff", care în legătură cu *defrutum* „der eingekochte Most, Mostsaft", duc la un prototip cu sensurile „wallen, gären, brauen". Aici intră şi alte forme indoeur. cu sensuri de „Bier", „Brühe", „brauen" şi vgs. *brōt*, ngs. *Brot*, etc. (Walde² 225; iar Feist, Et. Wb ². 78 porneşte de la bază *brauta-* „gesäuertes Brot", în legătură cu vgs. *briuwan* „brauen" = durch Gärung bereiten, şi cu got. *broe* „Brot").

Tot aici întră şi alb. *brumɛ* „Sauerteig", *mbrüń* „knete", *inbrujturɛ* „gesäuert" (G. Meyer, *Et. Wb*, 49; Jokl, *Untersuch.*, 263), de unde reiese că e mai firească legătura între rom. **frământa** şi lat. *fermentum*, decât cu **fragmentare* [1].

Frământarea (ca şi la caşul dospit) nu e altceva decât o amestecare a „fermentului" (=aluatul vechiu, mic, păstrat din aluatul nou), care e şi acru (pentru care comp. alb. *mbrujturɛ* „gesäuert") cu făină şi apă caldă. *Plămădeala*, a *plămădì* e acelaşi lucru: aluatul-ferment (drojdia) se amestecă cu puţină apă caldă şi făină, se lasă o noapte şi apoi cu aceasta se „frământă" pânea", adică se face amestecare îndelungată a acestui ferment (plămădeală) cu cantitatea cea mare de făină, câtă se întrebuinţează, după împrejurări, pentru mai multă ori mai puţină pâne [2].

Forma arom. **firmintari**, duce şi ca fonetică, mai curând la lat. *fermentare*, iar ca sens, ca şi în alb., este a „amestecà" „fermentul" mic cu aluatul cel mare, ca să fermenteze şi el. Cuvântul *aluat* (v. mai departe despre acesta) a înlocuit apoi pe vechiul *fermentum*.

Reţinem că în aceste cazuri, fireşte, avem şi ideea de „acru" cum vom vedeà mai departe. *Drojdia* „Hefe", care se întrebuinţează azi în loc de „aluatul" (mic de mai multe zile care ca esenţă e tot una cu drojdia), e de origine slavă şi prototipul

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Puşcariu, ZRPh. XXXIII, 233 (şi CDDE); mai nainte, Et. Wb., din *fermentare*, pentru care comp. şi lat. *subigere* > rom. *soage*, (frământà); *submassare* etc., comp şi *farina fermento imbuta* (la verb. *imbuo*, in Georges).

[2] V. Tiktin, Dicţ., care leagă cuvântul rom. de slavul **pomladiti*, neclar ca sens, din care n. slav. *mladina* înseamnă „Bierwürze". Comp. însă rus. *zakvaska* „plămădeală", din baza *kvas*, de care vom vorbì mai departe.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

e pus de Berneker (v. la baza *drožd̆ьja*) în legătură cu gr. δράσσω, ταράσσω, pornind de la sensul „beunruhige, verwirre“ (cf. „a fierbe“); iar pol. *drożdżeć* = „sich verdicken, gerinnen“, „sich setzen“ (un fel de „coagulare“, de care vom mai vorbi). Ajungem acum la exemple în care ideea de fermentare este legată de diversele mijloace de a se face brânză din lapte:

Slav. *kvasъ*: v. bulg. *kvasъ* „ζύμη“, „Sauerteig“, „saueres Getränk“; r. *kvasъ*, „sauerliches Getränk“, *zakvaška* „Sauerteig“, apoi diverse alte corespondente slave cu sensuri: „sauere Milch“, „Brei aus gegorenem Buchweizenmehl“; în skr. „Sauerteig, sauere Milch“ etc. (Berneker, Etym. Wb. s. v.). In rom. lapte *covăsit* (acru).

Lat. **Caseus** are aceeaşi origine (Walde[2], s. v., Thesaurus l. lat., s. v. Feist, Etym. Wb.[2], 211, etc.), cum observă Berneker l. c., de „Geronnenes“, adecă „die zugrunde liegende Anschauung ist das Aufbrausen, Aufsieden, das mit dem Sauerwerden gewisser Substanzen verbunden ist“.

Brânza de vaci, am spus mai sus, se face din laptele serbezit (deci fermentat), care încălzit puţin, se „taie“ îndată, adecă se desface caseina de zer. Acelaşi lucru se întâmplă, bine înţeles, dacă punem lapte acru mai vechiu sau orice lucru acru în lapte proaspăt. Schrader, Reallexik. 559 şi Jokl o. c., spun de altfel că terminii de „caş (brânză)“ au pornit la început de la ideea de acru.

Tot de această familie ţin got. *hvathjan* „schäumen“, *hvatho* „Schaum“, cu ai. *hvathati* „siedet, kocht“ (cf. a „fierbe“ despre must, şi originea lui „fermentum“); v. bulg. *kyselъ* „bitter“[1] *kysnąti* „sauer werden“, prākr. *chāsī* „Buttermilch“. De got. *drobjan* „ταράσσειν“, „irre machen“, „unruhig werden“ ţin me. *draf.* „Hefe“, v. isl. *drafle* „gekäste Milch“, rus. *drobъ*, etc. „Satz, Hefe“ (Feist, Etym. Wb. 94, Berneker s. v.)

Raportul între „aluat-ferment-lichid acru“ se văd în familia gr. ζύμη (= rom. *zeamă*, al cărui sens prim a fost „zeamă acră“, de varză, castraveţi etc.), care înseamnă „levain, ferment“; ζύμομα id., ζύμωσις „fermentation“, ζυμόω „faire entrer en fermentation“, ζέω „mettre en fermentation“, „siede“, de unde şi ζέσις; „mettre du levain dans le pain“ = τὸν ἄρτον ζυμόω, co-

[1] Pentru acest sens comp. numele *Covasna* (din slavul *kvasъ*-) la est de Braşov, numită aşa, pentru izvoarele de borviz, care are gustul sălciu.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

respunzând explicaţiei mai vechi a lui *frământà* din „fermentare".

Rom. **zeamă**[1] (zamă) nu se explică semantic direct din lat. *zima* = ζύμη (aceasta ar fi dat *žumă;* comp. giur, jur < γῦρος), ci din formele cu ε ca ζέμα, -ατος „décoction, jus" ori ζέσις id. Acestea au influenţat şi pe lat. *sĕrum* l., de unde a rezultat un **zĕrum* care explică pe rom. **zer (zăr, dzăr).** Explicaţia contaminării o vedem în faptul că s'au asemănat ζέσις şi celelalte cu zerul fiert căruia i se scoate urda şi care după puţină vreme se acreşte foarte tare. Păstorii îl întrebuinţează pentru acritul ciorbelor (v. mai departe aceasta la *urdă*).

Din brânza de vaci, curge zer supţire şi acru. Se şi zice de laptele supţire ori searbăd „s'a făcut zer", e numai „zer", încât amestecul lui ζέσις etc., cu ideea de fierbere „fermente", e firească (comp. derivatele cu sens de „zeamă acră", ale slav. *kvasъ*). Pe sic. *zimma* „tumore", „lievito", îl derivă De Gregorio Studi glot. it., VII, p. 428) din gr. *zyme* „fermento: perche il (ermento produce gonfiore". Această trecere de sens ne duce la ideea de „fermentare-umflare"[2].

Aici avem şi familia rom. *aluát* (< lat. *allevatus* „élevé, soulevé"), derivat din *levare* „lever, enlever", de unde vegl. *levur*, rtr. *alver* „gähren; aufstehen; aufheben"; apoi din part. de mai sus şi din *levatum,* *lĕvĭtum, derivă numeroase forme romanice (it *lievito* etc.) cu sensul de „levain, ferment"[3] (cf. rom. „aluat crescut" = dospit, fermentat, umflat etc.).

Legătura semantică între „umflare, ridicare" etc. şi „fermentare" se întâlneşte foarte des în diverse limbi: lat. *tumeo* (cu derivatele *tumidus, tumesco*) „être gonflé, tuméfié", „se gonfler, entrer en fermentation, se soulever" (v. dicţionarele lat.).

[1] Cuvântul e atestat în lat. în ambele forme *zema* = sucus; *zima* „fermentum" cu care l-a pus în legătură dl Densusianu, *H. l. r.*, 202, pe rom. *zeamă*.

[2] Slavul *kvasъ* a pătruns şi în ung., unde *kovász* = savanyitott tészta, mely által a kenyérnek való lisztet keverik [= amestecă], kavarják vagy mint mondani szokás *megkelesztik*. Se mai spune şi *megkel*: megkel a kenyérnek, kalácsnak való tészta. Ceea ce, propriu zis, înseamnă „se ridică, creşte, umflă", adică „dospeşte", „fermentează" (comp. rom. „aluat crescut), v. Czuczor és Fogaras, *A magy. nyelv. szót.*, s. v.

[3] *CDDE*, 1007, 1008. *REW.* 359 *allevare* „emporziehen", 360; 4998 *levamen*, 5000 *levare*, „heben", 5005 *levitum* „Hefe", „Sauerteig", cu formele romanice.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Din aceeaşi familie cu *tumeo* este şi *turgeo* „strotzen, aufgeschwollen sein" etc. (Walde[2] 797, 799), dintr'un **turos* „geschwollen, strotzend, geballt, Klumpen", de care Solmsen (IF. XXVI, 112 sqq.) leagă, ceea ce este foarte important pentru noi, şi pe gr.: τῡρός „Käse", av. *tuiri* „käsig gewordene Milch, Molken"[1] ceea ce duce la rom. „lapte brânzit"[2].

Exemple de asemenea natură se pot înmulţi[3], dar să ne oprim la cele care vor ajută explicarea terminului *brânză*, despre care am spus că stă în legătură cu *brânduşe* (= bulb, umflătură, v. aceasta mai înainte) prin procesul semantic ilustrat de multele cazuri aduse până acum în discuţie.

Intrebarea este acum de la care nuanţă de sens trebue să pornim, în legătură cu baza *Brend-*, *Brand-* „umflat, umflătură"? Posibilităţile sânt de trei feluri: de la ideea de „umflare-fermentare" a laptelui acrit, „brânzit"[4] (ca la *caseus,kvasz* etc.). In acest caz *brânză* ar fi un postverbal din *brânzî* (despre lapte coagulat, prin acreala-fermentare). Sau un adjectiv **brendia, *brandia*, ori un substantiv colectiv, cu sens de materie dospită, „dospitură" (cf. aluat), de la ideea şi faptul amintit de „dospitură", „caş dospit", adecă bucăţile stoarse de zer şi „dospite, umflate, crescute", ceea ce ne-ar duce tot la colectivul de mai sus, pentru care să se compare rom. (colectiv şi sing.) *frunză* < **frondia*, *varză* < colect. **vir(i)dia*[5] (viridia), *foaie* < *folia* (sing. din neutr. plur. *folium*) etc.

Această explicare este cea mai firească, fiindcă se ţine de faptul real, căci *brânza* este „caş umflat-dospit". Ar mai fi o a treia posibilitate, mai puţin probabilă, fiindcă nu e necesar să ne depărtăm de faptul atât de caracteristic al „fermentării", fără de care nu se poate *brânza* proprie. Anume ne-am puteà gândì că s'a pornit, ca la terminii rom. *formage* (fr.) *formaggio* (it.) < lat.

[1] V. şi Boisacq., *Dicţ. étym. gr.*, 992—3.

[2] *Dicţ. Acad.*, s. v.

[3] Intre altele e de remarcat gr. οἰδέω, être gonflé, s'enfler, grossir; fermenter; οἴδημα, -ατος, „gonflement, tumeur, enflure", οἶδμα, -ατος, *id.*, cu care de sigur stă în legătură rom. *udmă, uimă* („umflătură), ca şi sic. *zimma* „tumore", cu cele amintite la locul său.

[4] Comp. gr. ὄρόμβος „caillot" (de lait, de sang), ὄρομβεῖον „grumeau", irl. *drabh* „marc, levure" etc. < **dh(e)rebh* „épaissir, s'arrondir en boule" (Boisacq, ad. v.).

[5] *REW*, 3530, 9366; *CDDE*. ad. v.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

formaticum, de la forma rotundă a caşilor sau a burdufilor (foilor) în care se pune brânza.

Dar şi acest lucru e secundar, fiindcă în acelaşi fel de vase se pune şi urda, pentru păstrare, nu pentru a-i *modelà* forma, cum se face în adevăr cu unele soiuri de brânză (caşcaval, şvaiţăr etc.) şi cum, de sigur a fost cazul şi cu cea care şi-a luat numele de la „formă".

Explicarea o doua rămâne cea mai intemeiată. Verbul a *brânzì* e ulterior, întrebuinţat figurat pentru laptele ce se coagulează — şi sânt cazuri analoge[1] — din cauza serbezelii. De altfel el are şi o extensiune mică, dovadă că este un derivat ulterior.

Brânză (*brândză*) are deci sprijin semantic mai mult decât suficient în multiplele exemple ce le-am adus, iar din punct de vedere formal nu se opune nimic la derivarea lui dintr'un adjectiv sau subst. colectiv (ca *frunză, varză* etc.) ***brendia, *brandia**[2] < *Brend(a)- Branda-* < indoeur. **gṛendh*, căci în acelaşi timp se găseşte într'o familie cu alt cuvânt, *brânduşe*, ceea ce dă şi mai multă tărie explicaţiei noastre. Geograficeşte şi istoriceşte e sprijinit de formele atestate în mai toate limbile europene, din care au făcut parte şi graiurile traco-dace, peste care s'a suprapus limba română.

O întrebare firească în cercetarea elementelor autohtone este de a vedeà dacă nu se găseşte vreun element în limba albaneză care să steà în legătură cu terminii româneşti.

D. H. Barić, *Albano-rumänische Studien*, I, 32, explică pe alb. *grɛnd* „Geschwulst um eine wunde Stelle" (comp. sic. *zimma* „tumore") şi *grɛndel'e* „Drüse, Skrofeln" nu din lat. *glans, -ndem* (ca G. Meyer, Et. Wb.) ci, pentru greutăţile ce le fac *gl-* acestei derivări, din indog. **gṛandh* > v. alb. **grɛnd-* „geschwollen". Explicarea aceasta se întăreşte semantic prin ceea ce am spus noi până acum.

In acest caz rom. *brânduşe, brânză* stau mai departe de lat., în ce priveşte *br-* iniţial, iar alb. şi lat. (cu grandis) stau

[1] Comp. gr. τυρόω (<τυρός) „faire cailler, réduire en fromage", „mêler, brouiller"; la pasiv „se coaguler", „se cailler".

[2] Nu cred necesar să se explice *-ză* din *brânză*, ca fiind suf. alb. *-zɛ* din *râncă* < alb. *rą* + *zɛ* (v. DR. II, 643), cuvânt care se poate pune în legătură de fapt cu brânza, fiindcă „râncă" înseamnă şi „chiag".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

aproape prin *gr-*; în ce priveşte restul sunetelor, cum am arătat la *brânduşe*, coincidenţele sânt între gr., celt., germ. veche şi slavă.

*

Alte numiri alb. pentru „Käse" stau aproape de terminul rom., din punct de vedere semantic: alb. *djaðɛ* „Käse", cu v. i. *dădhi* „sauere Milch" (Jokl, *Untersuch.*, 256 şi bibl.) *gizɛ*[1] „Käse, Topfen, gelabte Milch" (v. şi Jokl, *Stud. alb. Etym.*, 15, 28, 54), tosk. *štal'pɛ* „sauere Milch", sic. *štjal'pɛ* „Quarkkäse" etc. se întrunesc, împreună cu alţi termini apropiaţi ca sens, în ideea: gerinnen, Lab, sauere Milch, Quarkkäse (Jokl, *Untersuch.*, 282, 283, şi comp. Schrader R.-L., 559, sqq).

Soiuri de brânză dospită se cunosc la popoarele romanice. Dintre acestea citãm pe sic., calabr., piem. **tuma,** prov. *toma* (la *REW.* 8770 **toma* „Art Käse") pe care l-a explicat foarte bine, cred, De Gregorio (*Stud. Glott.* cit., 406) în legătură cu *tumor*[2] „fermento". Ca sens, este „cacio fresco, non salato", şi *tumazzu* „formaggio", în genere: observaţia, făcută şi de alţii „. . . il caccio fresco, prima che s'insala, fermenta" (ibid.) este acum pentru noi ceva destul de cunoscut.

*

In *Grai şi Suflet*, 1923, p. 69, dl Densusianu explică pe *brânză* dintr'un **renč-*, **renz-* şi un prefix *be-*, *bi-*, din care reconstrueşte un **be-*, **bi-renza* „care a putut există în vreun grai iranic din cele vorbite altă dată în răsăritul Europei . . ." Iar ca sens porneşte de la „caş apăsat, frământat" (noi am spus că e ceva secundar acest lucru, fiindcă şi urda se frământă şi se apasă, ca şi caşul verde, pentru a se strecură).

Prototipul reconstruit îl sprijineşte dl D. pe unele elemente iranice asiatice, beluč. *prinčag* (< *pa-rinčag*) „a apăsà, a lăsà să se scurgă, a stoarce", de care se alătură pers. *birezan* „strecurătoare, ciur" < *rēxtan* (ind. prez. *rēzam*) „a goli, a vărsà".

Observaţia care o face dl D. (p. 68) că *brânza* nu e, propriu zis, *caş*, e justă, cum arată şi morav. *brynza*, citat de d-sa, cu sensul de „brânză valahă", în deosebire de *sýr*.

[1] *Id. ibid.*, 273.

[2] Cred mai curând de la un postverbal **tumus, -a, -um*, sau refăcut din *tumidus*; în ce priveşte alte etimologii propuse pentru *tuma* v. REW. *l. c.*, dar nu sânt luate serios în consideraţie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Dar am văzut că faptul „strecurării, stoarcerii şi apăsării" din formele iranice citate, nu e ceva specific pentru „brânză", cum e „dospirea". Mai observăm apoi că geograficeşte — afară de sens şi forma reconstruită cu un prefix — e mai firească, cred, apropierea de limbile europene amintite de noi.

De altfel între celelalte elemente irano-romanice cu extindere mare şi cu familie bogată şi în Europa, pe care le studiază dl D. în minunatul studiu „Irano-romanica" *(Grai şi Suflet*, I, p. 39, sqq.) baza reconstruită pentru a explică pe „brânză" rămâne prea izolată şi prea departe de teritoriul românesc, prin lipsa de legături mai apropiate ca sens şi formă cu vreun alt element care să ne dea o indicaţie mai plauzibilă că a putut există şi în Europa, în vecinătatea noastră, un termin păstoresc de natura prototipului presupus [1].

Elemente latine şi v. greceşti.

Urdă.

După brânză, e al doilea produs mai însemnat care se face din lapte; acestea au format împreună, odinioară ca şi azi, hrana de căpetenie a poporului român. Vechimea lor, ca a atâtor lucruri din viaţa unui popor, se vede şi în această caracteristică.

„Urda" este mai răspândită decât „brânza", care afară de Megleniţi e numai în Dacia, în nordul Dunării, şi la popoarele slave din nord, vecine cu Daco-românii [2].

Cuvântul *urdă* se întinde, afară de teritoriul sus zis, şi în sudul Dunării. De aceea direcţia în care trebue căutată originea lui este alta decât la „brânză", care fiind la ea acasă în Carpaţi, duce în chip firesc la limba şi ocupaţiunea vechilor locuitori, autohtoni în Dacia.

---

[1] In ce priveşte alte explicaţii ce s'au dat până acum, pentru originea cuvântului nostru, ele nu sânt decât încercări uşoare, absolut inadmisibile, cum arată dl Densusianu în studiul citat, încât nu mai revenim înzadar asupra lor.

Acum în urmă dă şi dl H. Barić o etimologie pentru *brânză*: străvechi alb. **brondja*, **brundzɛ*(?), din indoeurop. **bhrontja* (< **bhere-*) în care intră şi lat. *fervere, fermentum* etc. Semantic această explicare întăreşte pe a noastră. Formal nu poate explică pe *brânză*, fiindcă ar fi dat **brunză* ca *frunte, frunză*, lat. *frontem, frondia*, etc. (v. explicarea lui Barić în *Archiv z. arbanesku star. jez. i etnol.* I, 144, Belgrad. 1923).

[2] V. şi *Grai şi Suflet* I, 68. nota 1. unde se dă şi bibliografia.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

„Brânza" românească este un produs unic în felul ei, care nu se mai vede în alte părţi, nici chiar în Alpi. Urda e un produs păstoresc cunoscut şi în alte ţări; în special în Italia *ricotta* e mult apreciată.

Aceste consideraţiuni ne îndreaptă spre lumea greco-romană.

Până acum nu s'a putut da de rostul acestui cuvânt. Pricina trebue căutată în necunoaşterea a ceea ce se chiamă *lucrul*, împreună cu caracterele lui mai de seamă, de cari se leagă mai totdeauna secretul sensurilor şi deci a originii cuvintelor.

Urda se face astfel: se fierbe zerul rămas, după ce s'a scos şi stors caşul (v. şi mai sus, la „brânză"). In timpul fiertului, un păstor mestecă mereu cu *cârligul* prin zăr, frecând sau răzând în acelaşi timp cu capătul acestuia în formă de semi-lună, pe fundul cazanului, ca să nu se lipească de el partea solidă care se alege încetul pe încetul din zer. După vreo jumătate de ceas de când a fost pusă căldarea pe foc, toată materia solidă care o conţinea zerul se alege şi se ridică albă, plutitoare ca un strat de zapadă.

Baciul o ia cu strecurătoarea (o lingură mare cu găuri) şi o pune într'un săculeţ („zăgârnă", „sedilă" etc.) de se scurge[1].

Scoasă de aici, după ce s'a scurs, se chiamă *„urdă dulce"* şi se mănâncă aşa sau sărată. Urda mai de toamnă se şi presează în crintă, ca şi caşul, şi numai după stoarcerea bine făcută, o frământă baciul, o sară şi o pune în aceleaşi feluri de vase ca şi brânza, al cărei fel de fabricare, cum se vede, seamănă, afară de dospit, cu operaţiunile legate de urdă. *Urdă* se chiamă deci materia aceasta albă care apare în zer, ce se zice că *urdeşte* (=face să iasă *urda* la iveală) prin fierbere. Uneori urda se mănâncă şi altfel. Se ia caldă din cazan şi se pune, cu o parte din zerul fiert, într'o putină. Se face astfel un lichid urdos, cam ca laptele bătut. Acesta se chiamă: *„jintiţă"*[2] „dulce", dacă se mănâncă în ziua aceea; „acră" dacă se mai lasă două-trei zile. Această mâncare este oarecum ciorba acră, borşul păstorilor în timpul verii

*

[1] Comp. şi *Şezătoarea* VII, 113; Damé, Dict.; Dicţ. de la Buda etc.

[2] V. Tiktin mai de aproape. Şi originea acestui cuvânt e neclară (cf. gr. τέων, -οντος în legătură cu it. *ricotta*).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Care din amănuntele de mai sus poate să arăte sensul primitiv al cuvântului *urdă?* Faptul concret specific pentru fabricarea urdei este fierberea zerului. Celelalte operaţiuni sânt mai generale şi se aplică, cum am mai spus, şi altor produse ale stânii.

Deci se poate plecă de la ideea de „fiert", „zer fiert" „ceea ce se produce din zerul fiert", care se vede în it. *ricotta.* Un ecou al acestui termin este la noi adjectivul *răscoaptă* [1] care se zice despre urda bine fiartă. Aceasta este cea mai bună. Sau sensul primitiv a fost „ceea ce se face din zer" „materie zeroasă", ca *jintiţa,* care nu este altceva decât „zer cu urdă", „zer urdit".

Accepţiunea aceasta o are *urdă* în limbile slave, ceea ce este o dovadă că a fost împrumutat în vremea când *urdă* însemnă *jintiţă* (zer fiert, urdit), nu ca astăzi, numai partea solidă din zer, fie că e în cazan, fie că e stoarsă.

Astfel în sârb. *urda* = „geronnene Milch" (Miklosich, Etym. IV b., s v.), iar Karagić trimete la sârb. *gruševina* [2]; are deci sensul de „jintiţă" [3]. In cehă, slovac. *urda* = „Schafmolke" (Miklosick l. c.) şi „petit lait de brebis" (după Cihac, Dict.). In polon. (dial.): *tłusta ženczyca zwie się* **horda,** iar *ženczyca* înseamnă în polon. „Schafsmolken" (v. Dicţ. lui Linde, 1021, vol. VI). In rut. *vurda, udra* = „Art Käse" (Mikl., l. c.) sau „gekochter Rahm aus Schafs- od. Ziegenmilch, milchiger Saft (u. Brei) von gequetschten Mohn- od. Hanfsamen" [4].

Dacă mai adăgăm la acestea şi unii termeni romanici pentru urdă, derivaţi din lat. *serum,* chestiunea se clarifică şi mai mult. In piem. *seirass* (=„ricotta") „...riposto e modellato in sacchetti conici di pannolino" [5]. In Elveţia rom.: *serasset* „grumeaux de lait caillé très delicats" (La Côte); *séré* „fromage très maigre, fabriqué avec le liquide dont on a tiré le fromage gras", germ. „Ziegerkäse"; *ceré, seret,* id. (Alpes)" [6].

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] In graiul din Săcele, dar l-am auzit şi în alte părţi.

[2] V. asupra sensului acestui cuvânt, Th. Capidan, *Raporturi alb.-rom.,* DR. II, 677.

[3] Cihac, Dict. étym., traduce sârb. *urda* cu „lait caillé", iar pe cel rom. cu „fromage mou", „séret".

[4] E. Żelechowsky, *Ruth.-Deutsch. Wb.,* Lemberg, 1886.

[5] Vittorio di Sant' Albino, *Diz. piem.-it.,* Torino, 1859.

[6] Bridel, *Gloss. d. Pat. Suisse Romande,* Lausanne, 1866, 351.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Acelaşi lucru se vede în formele date de *Dictionaire Savoyard*[1]: + *sérac* „sorte de fromage“, făcut din zer fiert, în care se pune şi zer acrit; *sĕrachà* s. f. „petit lait avec lequel on fait un fromage mou et maigre, appelé *sĕré* en patois et *sérac* dans le frl“.

REW, 7842 dă baza *sĕraceum* „Buttermilch“, „Lab“, „Zieger“, cu coresp. gen. *sasu* etc.

Rom. *urdă*, cum se vede din terminii romanici şi din sensurile de „zer“, „jintiţă“ cu cari a pătruns în unele limbi slave, duce la un prototip cu sensul primitiv de „materie zeroasă“. Cuvântul gr., corespunzător lat. *sĕrum*, este ὀρός (ὀρρός) „petit lait“, „lait aigre“ cu familia: ὀρρόω „changer en petit-lait, faire aigrir“ (comp. „jintiţă acră“ şi „zer acru“ care serveşte ca oţet[2]); ὀρρώδης, -ης, -ες „séreux, qui ressemble à du petit lait“, ὀρροποσία „boisson composée du petit lait“ (comp. „jintiţă“).

Derivatul ὀρ'ρ)ώδης ar corespunde ca sens lui **sĕraceum*. Din punct de vedere formal trebue să vedem sau un schimb de sufix cu lat. *-ĭdus*, întrucât în lat. vulg. nu există ceva analog, sau şi cu păstrarea sufixului gr., dar cu schimbarea de accent petrecută în mai toate cuvintele gr. pătrunse în lat.[3]. Exemplul cel mai apropiat este gr. βούτυρον > lat. *bútyrum*, cu accentul pe antepenultima, deşi pemultima e lungă. Cuvântul acesta gr. întins peste toată Romania de apus şi în germană, dovedeşte posibilitatea înaintării lui ὀρ(ρ)ώδης < ὀρ(ρ)ός în orientul romanic, unde a înlocuit pe lat. *sĕrum*, păstrat în apus. Prototipul ar fi deci ***ŭr'da** > **úrdă**, cu *o-* > *ŭ-* ca în it. *orma*, rom. *urmă* < gr. ὁμή, şi cu sincoparea lui *-u-* (<*-o*) aton, dintre *r-d* (comp. *vĭrĭdis* > *verde*). Se poate să fi fost şi un derivat *a *urdà* (azi *a urdì*[4] care să fi înlesnit schimbarea lui *o-* iniţial în *u*. Schimbarea lui *o* > *u-* în *urmă* (comp. lat. *pŭrpŭra* < gr. πορφύρα) poate să fie şi un fenomen din vreun dialect gr. şi pătruns de acolo în latina vulg. Oscilarea aceasta între *o* şi *u* o mai întâlnim şi în alte cuvinte gr., precum: att. ὅλος şi οὖλος (ion); ὄρος (att),

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Par A. Constantin, Désormaux, Paris, 1902, ad v.

[2] In Savoya se făceà oţet din zer (o. c.).

[3] Pentru schimbarea accentului în cuvintele gr. intrate în latină comp. studiul recent al lui M. L. de Gubernatis, *L'accentazzione dei grecismi italiani*, în Arhivium Romanicum, VII, pp. 27–87.

[4] V. în Damé, Dict., *a urdì* „faire bouillir le petit lait pour en tirer la urdă“.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

οὖρος (ion.). O gr., în general a trecut în lat. vulg. ca *o* închis, cum arată şi alte exemple: ἀμόργη > *amŭrca*; κόμμι > *gŭmmi* etc. prin urmare puteà uşor să fie confundat cu *ŭ* lat. vulg., cum arată şi cazurile de mai sus. Intre acestea trebue pus şi **ŭr'da* (< ὀρ(ρ)ώδης). Admitem forma aceasta feminină, fiindcă se potriveşte mai mult cu firea limbei lat., nu numai pentru că explică bine formal pe rom. *urdă*, de decl. I. Cuvinte gr. terminate în -ης trecute la decl. I lat. în *-a* sânt multe. Citãm numai pe τρώκτης > lat. *trăcta*[2] (pentru formele romanice v. *REW* ad. v.).

Un ***ŭr(o)da*** lat. din gr. ὀρ(ρ)ώδης este mai mult decât probabil, iar greutăţile formale sânt numai aparente. In ce priveşte pe *u-* (gr. < *o-*) iniţial avem exemplu hotărîtor chiar în româneşte, pe *úrmă* (lat. *orma* < gr. ὁσμή şi > **ὀρμή*: it. *orma*)[3]. *REW.* 6112, porneşte de la un verb. **osmare*, de unde apoi substantivele, postverbale, romanice it. *orma*, span. *husma* etc. In acest fel de a explicà, *urdă* ar fi un postverbal dintr'un **or(u)dare* (astăzi *a urdi*) După exemplele care le-am dat, nu este nevoie să recurgem la această părere, care explică indirect formarea unui cuvânt care există mai înainte de verb.

In ce priveşte sensul, chiar dacă formal s'ar puteà explicà şi altfel unele amănunte, nu se poate trece peste „lucru" şi peste realitatea ilustrată cu exemplele aduse mai sus. Din ele am văzut că este vorba de: zer, materie ce iese din zer, zer cu urdă (jintiţă), şi apoi *urdă*, adică numai materia solidă lar cuvântul gr., ca şi lat. „sĕrum", tocmai aceste noţiuni le cuprinde. Această situaţiune între sensuri şi termeni de produse din lapte o are în vedere şi Jokl (*Untersuch.*, 274—275) în legătură cu alb. *kl'umeštε*, „Milch, Molken, Käsewasser" şi mgs. *molken* = ngs. *Molken* (Käsewasser) = „Milch" şi „was aus Milch bereitet wird"; mgi. *Molken* „Milch" şi „das daraus Bereitete", fenomen care l-am văzut şi la urdă. Jokl a pus de mult[4] în familia gr. ὀρός, pe alb. *gizε* „fromage"; „Zieger" (urdă) „lait caillé" (v. şi Boisacq, *Dict. Ét.*, la adausuri, p. 1120).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

[1] T. Claussen, *Die griechischen Wörter im Franz.* (în Rom. Forsch., XV, 774; şi v. pp. 857—860).

[2] Claussen, *o. c.* 869–870.

[3] Densusianu, *H. l. r.*, 201, 202. Pentru *o* > *u* voiu da în altă parte şi pe *curm*, *curmă*, tot din gr.

[4] In *Stud. z. alb. Etym.*, p. 28.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Formele slave de nord (cehă, slovac., polonă, ruteană), ung.; apoi cele sârb., bulg. din Macedonia, *vlaška urda* (v. Capidan, DR., II, 470 sqq.) se explică uşor, cum s'a putut observà, din forma rom. cu sensurile vechi şi nouă. Alb. *urδa* [1] „Käseart" e tot din aceeaşi bază. Din alb. în dacorom. sau în aromână (aici e urdă, iar în regiuni unde *d* sună -δ-, se zice *urδă*) nu se poate, fiindcă ar fi dat **urdză*, dacorom. **urză*, ca în *barză* < alb. *barδε* (cum a arătat Capidan, *l. c.*). Şi în alb. trebue să fie vechiu, şi desigur acelaşi cu *urδε*, *urδ-i*, care înseamnă şi „Schimmel" [2]. Urda face o mucezeală verde foarte pronunţată şi de aci vine sensul alb. (v. jos, nota 1)[3]. Intr'un cântec popular (colecţia Ţiplea) se vorbeşte de *„brânza putreda şi de urda muceda"*. O altă formă alb. *udós* (din **urδós?*) o socoteşte G. Meyer *(Wb.*, 445) „scheint . . . zu dem weit verbreiteten, in seinem Ursprunge nicht aufgeklärtem rum. maced. *urdă*, Topfen, . . . zu gehören".

Noţiunea de „kugelig", de care se pomeneşte (DR., II, Weigand, *l. c.*) e ceva cu totul secundar. Caşul şi urda trebue să fie întrucâtva rotunde, fiindcă se storc în săculeţe (sedile etc.) mici, în care nu pot avea altă formă. Punerea aceasta în „sacchetti" am văzut-o şi la formele romanice derivate din *serum* (v. mai sus). Explicarea cuvântului o dă numai realitatea, esenţa lucrului şi felul lui de fabricare.

Termini muzicali.

Flúier „flûte (de berger)", „tibia" [4].

Fluierul este cel mai răspândit şi mai tipic instrument muzical al Românilor de pretutindeni, dar în special al păstorilor. Acest fapt spune de la început că cuvântul e din vremea locuirii în comun a poporului nostru.

[1] G. Weigand, *Alb. Wb.* 96, cu adausul „Alter kugelig: Käse mit Schimmel überzogen". Acelaşi autor (*Jahresb.* XVI, 229—230) îl derivă din alb. *urδε* (*hurδε*) »Epheu, Flechtenkrankheit«, adecă »Käseart die mit Pelz, Flechte überzogen ist«, ceea ce este o explicare din cele mai ciudate.

[2] Weigand, *Alb. Wb.*

[3] Să fie oare şi rom. *urdori* „Augenbutter" (adecă „zeama urdoasă de la ochi") din aceeaşi bază? Cuvântul german ar indică aceasta, precum şi expresia are *caş la gură*, despre copiii mici, în compar. cu puii de păsări cari au un fel de materie albă la cioc, la care expresia e aplicată propriu. Dl Puşcariu, *Et. Wb.*, ad. v., porneşte de la lat. *horridus*.

[4] V. *Dict. Acad.*, 143. sqq.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Dar nu numai răspândirea lui geografică şi motivul etnic sufletesc — dragostea Românilor pentru fluier — ci şi forma fonetică a termenului acestuia dovedesc vechimea lui.

Cuvântul are o familie bogată de forme şi derivate: *flúier* subst. a.; *flóieră* s. fem.; *flúieră* s. fem., *fluiér* s. a.

A trecut apoi în limbile vecine cu noi: alb. *fl'ojere, fl'oere*, etc.; n. gr. φλογέρα, rut. *flojara* (comp. forma arom.), polon. morav. sloven. *fujara*, sârb. *frula*, ung. *furulya*[1], cu diverse schimbări întâmplate în aceste limbi.

In arom.: **fluiáră**, s. fem., plur. *fluiéri*, megl. *florcă* (< *fluer* + *că*) şi mai des *friel*[2].

Apoi derivate dacorom.[3]: *flúier* „sifflement" (comp. *şúier*), *fluierà* vb. „siffler", „jouer de la flûte (de berger)"; *fluierar* „naiu", *fluieraş* dim.; *fluiericiu, fluieriţă* dim.; *fluieroiu* „grande flûte (de berger)".

Dacă observăm numirile privitoare la „fluier", constatăm că sânt legate în genere de ideea de „ţeavă", „tub" sau planta din care se fac acestea. Aşa, lat. *calamus*, „roseau, tige de roseau, flûte", de unde *calamellus* > it. *caramella*, fr. *chalumeau*, etc. (*REW.*, 1484); lat. *canna, avena, pistula* etc., gr. αὐλός „flûte", „tuyau"; σῦριγξ id., κάλαμος id. etc.

Nici unul din aceşti termini şi nici alţii identici ca sens, cari se mai cunosc, nu au putut opri serios privirile cercetătorilor, fiindcă nu prezentau apropieri formale de cuvintele noastre. Nici încercările pornite de la ideea de „a suflà" n'au dus la rezultate mai bune.

Un amănunt din cele ce privesc felul de a face fluierul m'a făcut să-mi îndrept atenţia în altă direcţie.

Copiii fac de obiceiu un fluier mic din coajă de salcie, căruia îi dau diverse numiri, după regiuni. (V. Dicţ. Acad.) Coaja se foloseşte şi la fluiere[4] mai mari şi la buciume[5].

[1] Ibid.; Miklosich, *Wanderungen d. Rum.*, 23; Berneker, *Et. Wb.*, 285; G. Meyer, *Et. Wb.*, 108.

[2] DR., II, 482.

[3] *Dicţ. Acad.*, l. c.

[4] Despre *fluieroiu* se spune că „este făcut din două bucăţi scobite, unite la olaltă şi pe de-asupra e îmbrăcat cu scoarţă" (*o. c.*). Tot asemenea se face *fluiera*, în Bănat; »flúera« păcurarului e făcută din alun şi lemnul nu se îngăură, ci se crapă în două, apoi se scobesc vălăie în ele, în unul din aceste vălăie [adecă cele două jumătăţi longitudinale ale ţevii] se fac 6 găuri, apoi se asemenează [unesc] cum au fost până a nu fi crepat, *cu scoarţe de cireşi*, ca verigele [de coajă] să le strângă la olaltă.

[5] V. felul cum se face buciumul (uneori numai din coajă) în *Dicţ.*

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Acest fluieraş se face mai ales primăvara, când coaja de salcie se ia uşor de pe rămureà. Se bate adecă partea din ramură, cât trebue pentru o ţeavă lungă de câţiva centimetri, cu un obiect dur, de jur împrejur, iar coaja se desprinde apoi uşor. Se înţelege că i se face de la început dopul cu deschizăturile şi găurile necesare pentru a puteà fluerà. Coaja desprinsă astfel este o ţeavă ca din orice alt material. Acest fel de fluier îl fac copiii şi la Aromâni, cum mă asigură dl Capidan.

In limba gr. există termeni care înseamnă în genere „coajă" dar şi „trestie" şi cari vor da deslegerea problemei ce ne preocupă: φλόος, -οῦς „écorce", „enveloppe" etc., dar şi „sorte de roseau", căci e întrebuinţat uneori pentru φλέως „sorte de roseau"; φλοιός „écorce, pellicule" etc. Apoi derivate: φλόϊνος, -η, -ον „fait d'écorce ou d'une certaine espèce de roseau" şi mai izbitor: φλοιάριον (τὸ) tradus cu „petite écorce"[1]. Toate aceste cuvinte fac parte din familia lui φλέω (Boisacq, 1030).

De la φλέως „sorte de roseau" este şi derivatul φλέϊνος „fait d'une espèce de roseau". Thesaurus l. gr. dă şi alte forme din aceeaşi familie: φιλίς „canna" şi φιλίνη „canneus", formă coruptă pentru φλόϊνος, amintit mai sus. La Hesychios, unde sânt transcrise greşit unele forme din această familie, se redă φιλίς prin σύριγξ (cf. o. c.). Acest φιλίς e suspect şi nu-l înregistrează dicţionarele mai nouă (cf. de ex. Baily) şi nici Boisacq în familia lui φλέω „sourdre", unde însă pune pe φολίς, care are aproape aceleaşi sensuri ca şi φλόος etc. Pe φολίς Hesych. îl traduce şi cu σύριγξ: φολίδα. σύριγγα; φολίδες αἱ λεπίδες..., φολίς λεπίς καὶ σύριγξ πολυκάλαμος, (ed. Schmidt, p. 1529). Se poate ca φιλίς să fie tot una cu φολίς.

Ceea ce ne interesează şi trebue să reţinem este sensul de σύριγξ legat de familia aceasta de cuvinte şi nici nu surprinde după ce ştim că şi din coajă de arbore se poate face fluier ca şi din trestie. Legătura între sensurile de „coajă-ţeavă-tub", care se vede la formele gr., după indicaţiile din Hesychios, e firească dacă ne gândim că, nejupuită, coaja întreagă de pe o ramură are forma unei ţevi, încât rom. „fluier" vine să confirme înţelesurile atestate în glosatorul grec. Coaja de anume arbori, cum e cea de alun[2] amintită s'a putut întrebuinţà şi numai pentru a înfăşurà cele

[1] V. ori ce dicţionar şi în special *Thesaurus l. gr.*, ad. v.

[2] Vezi datele despre felul cum se face, în Banat, fluierul şi cum se construeşte buciumul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

două jumătăţi de ţeavă longitudinale din care se face uneori fluierul.

Prin urmare *fluier* intră ca sens în rândul celorlalţi termini (*calamellus* etc.) referitori la acest instrument muzical.

Să vedem acum, care din variantele citate corespunde formal cuvântului nostru. Pentru a fixă acest lucru trebue să deosebim între formele româneşti pe cea care e mai veche. Accentul clarifică această întrebare. In arom. avem, cum am arătat, *fluiáră* şi în unele părţi din dacorom. *fluiér*, alături de *flúier* şi *flúieră*. Este evident că o trecere de accent de pe antepenultima silabă pe ultima (*-iér*) sau pe penultima *-iéră* (arom. *-iáră*) ar fi neexplicabilă (comp. *báieră* nu **baiéră*, *şúeră* nu *şuéră*; *tréieră* nu *treiéră*).

Deci arom. *fluiáră* şi dacorom. *fluiér* păstrează accentul primitiv, iar formele întonate pe prima silabă sânt refăcute din verbul, derivat din subst., *fluierà*, care după *şúer*, *şuerà* etc. a devenit *flúier* (verb şi subst.). Schimbarea aceasta de accent se întâlneşte şi în alte cazuri: *măsur* (şi *măsór*) din mai vechiul **măsúr* (comp. *măsúră*), *înfăşur* şi *înfăşór* etc. Alb. **fl'oére,-jére,** păstrează acelaşi accent.

Astfel prototipul nu poate fi decât: gr. φλοιάριον (cet. -ĭαριον) devenit după fonetica rom. *fluiér*[1] (din mai v. *fluiár, plur. fluére) şi în arom., cu schimbare de gen. *fluiáră*.

Dacă n'ar fi accentul din arom., alb., şi din formele dial. dacorom., s'ar puteà plecà şi de la φλόϊνος, -η, -ον, care ar fi dat **flóir* (cu disimilarea lui *u*); dar nu e necesară aceasta explicare, fiindcă ceealaltă nu întâmpină dificultăţi. Forma alb. *fl'oére, -jére* este concludentă fiindcă pretinde terminaţiunea *-iariu, -iaria* ca şi cea arom. (v. G. Meyer, Et. Wb., s. v.). Megl. *friel* ar corespunde ca formă lui φλέϊνος (comp. *crier, creier, criel*) dacă nu e contaminare cu bulg. *svirja, svirka* etc.

In afară de alb., fluierul păstorului român, s'a răspândit, împreună cu alţi termeni păstoreşti, la toate popoarele vecine cu noi, ceea ce s'a spus de altfel de multă vreme.

De ce a împrumutat populaţia romanică din Orient terminul acesta de la vechii Elini, se va înţelege mai bine din cele ce vom spune în capitolul despre *broancă*[2].

[1] Comp. *muiát* plur. *muieţi*, *cucuiát*, plur. *cucuieţi* etc. De altfel plur. în arom. este *fluiére*, şi în dacorom. *fluiére* < sg. *fluiér*.

[2] Explicările date până acum: din *flare*, *flabrum* etc., derivarea este imposibilă din punct de vedere formal. (Creţu, *Lexic. slavo-rom.*, 323 sqq.). De la acest verb pleacă şi dl Spitzer (*Z. Rom. Phil.*, XLIII, Nov. 1923, 333), după care cuvântul „das schon viel Kopfzerbrechen verursacht" trebue să

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Broancă.

Este atestat în Banat cu sensul de „contre-basse“ [1] iar după Viciu (Glosar), sinonim cu „scroafă“ (Dicţ. Acad.), precum, în graiul familiar i se mai zice acestui instrument, desigur din cauza sunetului ce-l produce, asemănător „grohăitului“ acestui animal.

Hasdeu [2] îl credeà de origine dacă, dar d. Densusianu (H. l. r., 36,37) arată imposibilitatea explicării aceleia, fiindcă se porneà de la sensul „κιθάρα“ pe care nu-l aveà cuvântul gr. βρυνχός, de care a fost apropiat rom. *broancă*. Hasdeu nici nu spune care ar fi fost prototipul acestuia. Forma gr., dacă a existat, ar fi dat însă în rom. **brunc*.

Sensul de „contrabas“ duce evident la o origine onomatopeică. In gr. există termini care indică sunete adânci, grave, ca cele ce le produc instrumentele sau părţi din ele (coarde etc.), servind ca acompaniament cum arată şi expresia românească *ţin hangul* (*hang* = ung. *hang* „sunet“). Ţeava care „ţine hangul“ la cimpoiu se cheamă şi *bâzoiu* şi are tot o origine onomatopeică. „A ţinea cuiva *bâzoiul*“ este „a secundà, a cântà basul unei cântări“, ca în it. „tener bordone“, care, cred, că are o origine onomatopeică identică (v. şi *REW* 1404) cu rom. **bârdăun** şi **bârzăun** (acesta influenţat de „bâzâi“ iar pentru *-ăún* şi de *tăún(e)*. Un vers din A. Pann arată lămurit ce este *bâzoiul: Incepură a cântà Una în coardă supţire, altul bâzoiul ţineà* (v. şi Dicţ. Acad., 533).

Formele gr din cari se explică *broancă* sânt: βρόμος „jedes laute Geräusch, Rauschen, Prasseln, Knattern, Dröhnen“ şi „vom Flöten- und Paukenschall“; βρέμω, între altele, „schallt“ despre „λύρα“ (în Pind.), şi „vom jedem tiefen, hohlen, dumpfen, säusenden Ton“ [3]. Sânt apoi şi diverse derivate din acestea, care fac parte din familia lat. *fremo*, vgs. *brëman* „brummen“ etc.,

---

fie un **subilare* + **flabrum* sau *flare!* Printr'o simplă „şuierătură“ însă nu se pot explică atâtea variante şi mai ales formele arom. *fluiără*, alb. *fl'oére*, dacorom. *fluiér* etc., de care d-sa nu ţine seamă. E de prisos să mai amintim şi alte explicaţiuni, de aceeaşi natură, cari s'au mai dat.

[1] In Tiktin, „Bassgeige“. Cuvântul mai există în Hunedoara şi Bucovina, după comunicările unor studenţi.

[2] Etym., I, 698

[3] Comp., între alţii, Iakowitz-Seiler, *Gr.-Deutsch.* Wb., ad v.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

bremo „taon“ [1]. Walde, l. c., duce mai departe legătura la v. ind. *bhramará -ḥ* „abeille“, propriu „qui bourdonne“; pol. *brzemieć* „resonner, bourdonner“, v. slav. *brędzdati* „sonare“; gr. φόρμιγξ „cithare“, φορμίζω „jouer de la φόρμιγξ“ etc.[2].

Berneker, *Etym. Wb.* la *bъžǫ*, *bъzěti* dă elemente indentice ca semnatică: ceh. *bziti* „summen“, r. *bzьkъ* „Viehbremse“, „Biesen des Viehs“, dial *bzыrityь* etc. „umherlaufen vom Vieh, wenn es bei Hitze vom Bremsen geplagt wird“, *bъzъ* „Viehbremse“ (comp. Dicț. Acad., *bâză* etc). Acestea duc ca sens la rom. *streche* < lat. **oestriculus* < *oestrus*, a *strechià* (despre vite cari fug de streche), despre care am vorbit în DR II, 824—5. Tot așa e sl. *bezati* etc. „herumrennen, biesen“ etc., ceh. *bzikati* „summen, bieseln, vor der Bremse weglaufen“; **bzikavka** „Art Sackpfeife“ (comp. rom. *bâzoiu*, mai sus, și it. *bordone*); mgs., ngs. *bisen* „umherrennen wie von Bremsen geplagter Vieh“ (Berneker o. c., 112). Toate acestea se leagă de un sens primitiv: „aus der vibrierenden Bewegungen speziell des Schalles entwickelt“ cum observă Kluge, Et. Wb., la *brummen*.

In acest caz rom. a **zburdà** nu poate să aibă decât o origine identică din punct de vedere al sensului primitiv. Dl Puşcariu (v. mai departe în această revistă) îl pune în legătură cu *burdus* „asin“, adecă a „sări, a fi neastâmpărat“ ca acest animal. Am văzut însă că se explică foarte uşor ca sens şi formă, în legătură cu rom. *bârdăun-bârzăun* (un fel de „tăune“) şi cu it. *bordone* „hang“. Acestea sânt puse în *REW* la baza **burdo** (fără asterisc!) „Hummel“, „Brummbass“, de unde it. *bordone* „Brummbass“, „Schnarrpfeife“, *bourdon* „Bass“, „Hummel“, sav. *bordõ* „Kuhglocke“, span. *bordon* „Basssaite“, „Brummbass“, „Schnarrpfeife“ etc. originea lui *burdo* o dă ca nelămurită, dar onomatopeică şi aduce în legătură cu el şi pe rom. *bârdăun* [3]. Dacă are vreo legătură acest cuvânt cu *burdo*, *burdus* „Esel“ (v. acestea, cu formele roman. la *REW* 1403, 1405), atunci sensul de „Esel“, s'ar explică din același onomatopeic primitiv ca *burdo* „Hummel“ (comp. gr. βρωμητής „l'animal qui brait“, măga-

[1] Walde², 314, Boisacq, 132

[2] V. şi Boisacq, 1035.

[3] Acesta se explică din **burdun* > **bârdun* (cu *-ur.+cons.* aton > *-âr + cons.* ca în *cârpător* < *curpător*, şi cu *-ăun*, prin influența lui *tăun(e)*.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

rul) şi anume de la vocea cunoscută a acestui animal. Originea lat. *burdus* „Esel“ e neclară[1] (v. Walde[2] ad. v.).

A **zburdà,** din baza **burd-* a însemnat „a fugì, a aveà neastâmpăr“ etc, ca vita alungată de streche, ori de alte gângănii bâzâitoare, ceea ce am văzut la atâtea exemple citate mai sus.

*

Broancă numai e nevoie să-l lămurim şi am de aproape semanticeşte. Am văzut termini de instrumente, coarde cu sunet de bas etc., derivate din prototipuri care indică diverse tonuri şi în special cel de bas. Formal trebue să presupunem un derivat adjectival, lat. vulg.: ***bromĭcus, -a, -um** cu sensul de „bâzâitor, cu sunet adânc“ etc. Un fem. ***bromica** (sufixul *-icus* puteà fi şi din gr. *-ικός*) dă în rom. **broam(ă)că* > **broamcă* şi apoi *broancă*, cu **-mc-** > **-nc** (comp. ca formă: lat. *cantica, canticum* > rom. *cântec, cântică)*, precum se vede şi în cuvinte mai nouă, ca *mancă* < rus., polon. *mamka* (doică), cu derivatul *măncie*[2].

In sprijinul acestui fenomen fonetic al acomodării labialei la consonanta palatală sau guturală următoare vin şi alte cuvinte: rom. *cince* < lat. *cimex, -icem* „ploşniţă“, (Drăgan, DR, I, 293); *râncaciu* < lat. *ramex, -icis*, despre care voiu vorbì în altă parte a acestei reviste. In dialectele rom. am observat adeseori acest fenomen. In regiunile unde se alterează labialele, *m* devine *-n*, înaintea guturalei: *porânghei* < **porumghei* < *porumbei*, dar şi *porânghi*[3]. *Am* înainte de consonante devine *an*[4], desvoltare care s'a întâmplat întâiu înainte de guturale (an găsit, an cumpărat etc.). In Muntenia, în părţile cu labiale alterate, se pronunţă *linghi* (limbi), *schinghi* (schimbi), cum poate observà oricine. Tot astfel în arom.: strâmbu, *strânghi* etc. Lat. *fimbria* > *frâmbie*, are astăzi forma cea mai răspândită, şi literară, *frânghie* (CDDE 650). Nu mai aducem şi alte exemple; cele de până acum sânt suficiente pentru a explicà pe *n* < *m* + guturală în *broancă.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Dl Densusianu emite ipoteza derivării din *burrus* „roşu“ din cauza culorii părului ce-l are acest animal (*Grai şi Suflet*, 1923, 142).

[2] Tiktin, *Dicţ.*, 947.

[3] In graiul din Săcele, Ţara Bârsii; v. şi DR. I, 485.

[4] V. *Graiul Nostru*, I, p. 385 sqq., p. 387: *ieran copchii.*, p. 391: *cum să faşem* etc. E vorba de regiuni moldoveneşti. Acelaşi fenomen este şi în alte părţi şi ar merità să fie urmărit mai de aproape.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

In studiul asupra terminilor privitori la muzică şi la instrumente muzicale în genere, ne mărginim deocamdată la lămurirea dată pentru *fluier* şi *broancă*. Cu aceste două am pus însă numai problema cercetării prin limbă a elementelor ce ţin de viaţa artistică primitivă a poporului român, care pe lângă moşteniri romane ca *ceteră*, a *cântà*, a împrumutat, din motive prea uşor de înţeles, unele lucruri şi de la poporul vechiu elin, dătătorul atâtor forme de artă şi cultură, de cari s'au folosit şi Romanii şi prin ei alte popoare europene.

Intre instrumentele cu numiri rămase obscure sau rău explicate rămân între altele *vioară* şi *cimpoiu*.

Vioara, judecând, după gr. φόρμιγξ cu familia lui tratată mai sus, duce la un sens onomatopeic care a trebuit să imite „sunetul, zbârnâitul, tremuratul" coardelor, pentru care răsar în minte lat. *vibrare*, *vibrissare* etc.

Cimpoiul, precum am arătat într'o comunicare mai veche, trebue studiat în lumina terminilor europeni corespunzători (lat. *utriculus*, germ. *Dudelsack* etc.) care, cei mai mulţi, arată prin sensul lor vechiu „burduful", „foalele" din care se face acest instrument. In lat. se ziceà şi *centipellio* (cf. *REW*, 1812) pentru „*foale*" şi aceşti doi termini formează punctul de plecare pentru originea rom. „cimpoiu". Ne rezervăm însă dreptul de a tratà cu altă ocazie, pe larg, şi istoria acestor elemente muzicale, întrucât pretind cercetări de detaliu şi informaţii care nu se pot strânge cu uşurinţă.

Numiri de părţi, fragmente din lucruri solide.

Bord, bulz, grunz, fărâmă, mălaiu, mătreaţă etc.

Bord s. m. înseamnă „grosse pierre, bloc de pierre, motte de terre séché (Transilv. şi Banat), piatră mare bolovan, stâncă; bulgăr s. bruş de pământ uscat, întărit", prin analogie şi „bostan". Are şi derivatul *bordan* „grosse pierre, bloc de pierre", deci sensuri analoge cu „bolovan", care se spune şi de bucăţile mari de piatră ca şi de cele de pământ uscat [1].

Nu s'a dat până acum nici o explicare acestui cuvânt. Există în v.-gr. un termen cu sensul celui rom, care-l va lămuri pe acesta: βῶλος „motte de terre", „Erdscholle,-Kloss", „Grund-

[1] *Dicţ. Acad.*, s. v.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

stück", „Klump", cu derivatele βωλώδης, βωλοειδής „schollig, klössig, klumpig", βωληδόν adv. „schollen-, klossartig". Trebue să pornim de la o bază, care în formă latină vulgară, ar fi **bólodus* ori **bólĭdus*, adj. prin schimbarea sufixului cu cel lat. *-ĭdus*. Acestea ar fi ajuns după fonetismul românesc (v. mai sus cazul analog al lui *úrdă* < **or(u)da* > *ur'da*), la **bór(u)d* (ori **bor(e)d* şi apoi *bord*[1]. Despre schimbările de accent cunoscute şi atât de variate, suferite de cuvintele gr. intrate în latină, am vorbit la tratarea cuvântului „urdă".

Bulz s. n. şi m. „pelote, boule, boulette", „rocher", indică un lucru de formă, rotundă, sferică cum este *bulzul* de brânză cu mămăligă, sau orice „cocoloş" bulgăr de caş ori de alte substanţe alimentare (v. *Dicţ. Acad.*, 687). Acesta nu poate fi pus în aceeaşi familie cu *bord*, fiindcă se opun atât sensul cât şi forma (cu ulz, nu *-urd*), ci duce, cum arată şi fr. *boule* (< lat. *bulla*) la lat: **bulla**, *bullula* (comp. şi verbele *bullire*, *bullare* etc.), cari aveau şi sensul de „lucru rotund, umflat, ca un glob". Un ***bullĭdus**, adj. devenit substantiv, ajunge în rom. la *buld*, plur. *bulzi*, după care s'a refăcut apoi sing. *bulz*, fenomen prea cunoscut ca să mai insistăm asupra lui (v. mai departe şi *grunz*). Un caz analog a dat mai de mult regretatul coleg D. Puşchilă, explicând pe rom *solz* (de peşte) din lat. *sol(i)dus*[2]. Familia lat. *bulla*[3] este bogat reprezentată în toate limbile romanice (v. *REW*, s.v. unde se pot vedeà şi sensuri analoge cu cele ale lui *bulz*).

Imburdà (a se ⌣) cu pers. 3. sing. se *îmboardă*, cu sensul de „a se răsturnà" nu poate fi decât un derivat al lui *bord* „bolovan". S'a zis odată a se rostogolì ca un bolovan, sau

[1] Se ştie că în lat. vulg. *ĭ* şi *u*, între licvidă şi o altă consonantă s'au sincopat de multe ori, dar nu totdeauna: vulg. *virdis* < clas. *viridis* *calidus* > vulg. *caldus* etc., dar *pulicem* > rom. *purece*, pe când *salcie* < *sal(ĭ)cem* etc.

[2] In *Molitvelnicul lui Dosofteiu*, p. 33.

[3] Cred că nici **bulgăr**, care are aproape aceleaşi sensuri ca şi „bulz", nu poate fi despărţit de acesta. Un ***búllicus**, ori ***búllĭgus** — alternanţa aceasta de sufixe e cunoscută în lat. vulg. — dă în rom. **bulc*, **bulg*, plur. *bulguri* (pentru *-c* final devenit *-g*, comp. rom. *vitreg* < lat. *vitricus* etc.). Forma *bulgăr* e refăcută mai târziu, prin analogie (v. cazurile date de dl Puşcariu în această *DR.*, mai departe). Pentru **bullicus*, comp. **bullĭcare* în *REW.* s. v.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

„a se împiedecà (de bolovan, ciot), a se izbì de bolovan (despre căruţă)", ca de o piedecă, şi apoi „a se răsturnà" (v. Tiktin, *Dicţ*, 759, unde se dă sub forma *îmburdà* „umverfen" şi a se ∽ „umfallen", dar în Ardeal, unde există cuvântul, se zice *îmboardă* la prez.). Ca sens să se compare şi: a se înglodà, înnomolì etc.

Grunz. Inseamnă „grumeau, pelote; motte de marc de raisin"; „bucată dintr'o materie tare şi fărimicioasă"; special *„drob de sare"* (grain de sel), apoi „bulgăre de noroiu îngheţat, bucată de tămâie"; în *Anon. Car.* „frustum". Prin extensiune, *grunji* şi „boştină stoarsă şi rămasă de la teasc", de sigur din cauza sâmburilor şi fârâmituritor de struguri striviţi.

Formele şi derivatele acestui cuvânt sânt: *grunzi, grunzuri, grunji*, de la care un nou sing. *grunj; grunzos, grunjos, grunzuros, grunjuros*, (şi-ăros), + grăunţos, (*z*)*grunţuros, zgremţuros*, (acesta prin influenţa vreunui cuvânt cu *-m-*), *grundzării* = drum cu grundzuri (Moldova)[1], întrebuinţate mai ales în legătură cu „sare", „pământ", „cărbuni" etc. şi cu alte lucruri care se fărâmă sau au o suprafaţă aspră.

In arom. avem: *grundă* s. f., plur. *grundză, grundzi* „grunz, bucată"; *grândze* (plur., în Olimp) şi *grândză* „tărâţe"[2].

In alb.: *grundɛ, krundɛ, krunde* „Kleie". (G. Meyer, *Et. Wb.*, 132—133).

In ce priveşte originea lui *grunz*, G. Meyer l. c. porneşte de la gi. *grand* „Weizenkleie, grober Kiessand", explicaţie admisă şi de Jokl (*Stud. z. alb. Etym*, 25). Treimer (în *Mitt. des r. Inst.*, 358) socoteşte formele cu *kr-* ca mai vechi şi pune cuvântul în legătură cu v. slav *krupa, krupica* „Brocken, Krümchen" etc., care ar duce la un **grumpo*(?), dar asupra familiei acestor cuvinte slave vorbeşte cu totul altfel Berneker (*Et. Wb.*, 630), care aminteşte înăuntrul lor, după G. Meyer, şi pe alb. *kripɛ* etc. „Salz". Treimer nu se ocupă de formele româneşti, ceea ce face mai mult să cadă sumara sa etimologie.

Terminii rom. şi alb. se vor explică uşor din gr., socotind, cum observă bine Treimer l. c., că forma cea mai veche a fost cu *cr-* iniţial, din care poate rezultà *gr-*[3], pe când contrariul (*gr-*

[1] V. toate acestea în *Dicţ. Acad.*, 322.

[2] Date de Capidan în *DR.* II, 532-3.

[3] In rom. avem o serie de cazuri: *gratie* < lat. *cratis*, din care şi *grătar*, *gras* < lat. cl. *crassus* etc.; tot aşa *c-* > *g-*: *gaură* < lat. *ca-*

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

> *kr-*) este imposibil. Din acest motiv nici forma germană nu poate fi luată în considerare, mai ales că prezintă şi un *-a-*, care nu poate explică pe rom. *-u-* din *grunz*.

Forma gr. din care rezultă *grunz* este χόνδρος m. „grain" („de sel, d'encens" — comp. grunz de sare, de tămâie, mai sus), spéc. „gruau, tisane de gruau; (comp. boştină) — cartilage". Acesta face parte în adevăr din familia lat. *frendo* „broyer" etc., germ. *grand* „sable" etc. (v. Boisacq, s. v.), de la care am văzut că nu se poate plecà.

Acest **chondros,** cu gr. χ- > lat. **ch-** (comp. gr. χάσκω > lat. *casco* > rom. *casc* etc.) şi cu metateza lui *r* (comp. *pregetà* < lat. *prigitare, întreg* < lat. *integrum, frânghie* < lat. *fimbria* etc.) ajunge în chip firesc la **crund, *grund,* care refăcut din plur. *grunzi,* a ajuns la *grunz. Gr-* iniţial pentru *cr-* mai vechiu, păstrat în alb *krundɛ* etc., s'a desvoltat supt influenţa lui *grăunţe, -nte, grăunţos* (v. mai sus forma *zgrunţuros*), care are un sens apropiat, cum se vede şi din lat. *granum salis,* fr. *grain* de sel etc. (comp. la *granum REW,* alte sensuri anologe în limb. roman.).

Rom. *grunz* a păstrat şi genul gr. masc. (*un grunz, doi grunzi*) şi numai în forma mai nouă *grunjuri* este şi neutru.

Alb. *krundɛ* etc. şi arom. *grundă* fem. se explică din gr. χονδρίον dimin. n., devenit *grundz,* plur. *grundză, grundze,* după care s'a refăcut un sing. *grundă,* mai vechiu **crundă,* din care se explică şi alb. *krundɛ* fem. Sau şi mai bine se pot explică din adject. cu acelaşi sens κονδρός, *-á, -ón,* care la fem. dedeà în rom. **crundă* > *grundă.* Se poate chiar să fi existat odată ambele forme (masc. şi fem.) în v. rom., cum arată aromâna şi albaneza.

Albanezii au împrumutat cuvântul de la Români, după trecerea lui *-ond* > *-und* (comp. *frunte* < lat. *frontem* etc.), ceea ce în alb. nu se puteà întâmplà. Varianta arom. *grândză* se explică prin fonetismul acestui dialect, unde *u* devine *â,* în asemenea poziţie (comp. *frândză* = *frundză*)[1].

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cuvântul nu există în alte limbi romanice şi de aceea tre-

[1] Sensul de „Kleie" din alb. şi „tărâţe" din arom. se explică din cel de „Graupen von Weizen, Spelt oder Dinkel", „alica" etc., căci derivatul κονδρώδης înseamnă „graupenartig", „ἄλευρα" (Seiler, *Gr. Deutsch,* Wb., p. 1806.). De aceea nu e nevoie să mai ne gândim la un *grandia,* (ca în DR., II, 1, c.) nici din punct de vedere semantic.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

bue să-l considerăm ca venit în graiul Romanilor, de la Grecii din Orient, şi nu din Apus.

Păstrarea aşa de exactă a sensurilor din gr. dovedeşte o convieţuire mai strânsă cu vechii Elini, într'o regiune unde aceasta era mai firească şi anume lângă Marea Neagră. Elemente gr. în româneşte pe cari le vom mai da în acest studiu vor întări, cred, această explicare.

In familia aceasta de numiri privitoare la părţi mici, mărunte din lucruri solide merită atenţiune: **fărâmă, mălaiu** şi **mătreaţă.**

Fărâmă fem., plur. *-me, -mi* „kleines Bruchstück, Brocken" (von Brot)[1], cu derivatele *fărâmiţă, -ele* (dimin.), *a fărâmà, fărâmitură* etc. înseamnă orice parte măruntă dintr'un obiect, de obiceiu solid, dar se întrebuinţează în mod special în legătura „fărâmă, fărâmituri de pâne". Sensul general rom. este mai cu seamă cel de bucăţele mici rămase din mâncări, mai ales de pâne sau de paste în genere.

De aceea legătura care a făcut-o dl Puşcariu (*Et. Wb.*, s. v.) cu lat. *far* este cea mai firească. A pornit însă de la un derivat **farrīmen*, pe care, ca sens, dl Meyer-Lübke, *REW.*, 3202, nu-l admite. Dar greutatea în această derivare e numai formală, fiindcă ar fi ajuns la **fărâmene, făr(ă)mănà* şi nu s'ar puteà explicà nici corespondetele alb., cu aceleaşi sensuri: θerríme, şi verb. θermoń. Forma primitivă lat. vulg. (cu *-rr*), pe care o pretind acestea este: **farrīna**, cu înţelesul de *fragmina* **farrīna*, părţi mărunte din *far(r)*, care nu însemnà numai cereale „blé, froment", dar şi „gruau, farine", „gâteau", „épeautre, pain" (comp. *una farris libra*, „une livre de pain")[2]. *Fragmina panis* (atestat în Suet.)[3] e sensul de bază care se explică prin cele ce le au terminii rom. şi alb. Acest cuvânt ţine de viaţa agricolă şi de bucătăria Romanilor. De altfel *far* are o întrebuinţare deasă, cu sensuri variate, explicabile când e vorba de „grâne, cereale" etc., de care se leagă mai totdeauna ideea de mărunt. Astfel: *grana farris* (Verg., *Georg.* I, 185), *farra paucissima* „Schrot, Mehl" (Ovid., *Fest.* 6, 180); *farinam bonam et far subtile sciat facere* (Col. 8, 11, 14); ...*pistores*... *qui far pinsebant* (Plin., XVIII, 108.)[4].

[1] V. Tiktin *Dict.*, şi *Dicţ. Acad.*, s. v.

[2] V. de ex. Benoist-Goelzer, *Dict. lat. fr.* 565.

[3] V. ibid.

[4] V. sì H. Blümner *Technologie u. Terminol. der Gewerbe u. Künste*

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Din acestea reiese că ***farrina**, *(*farrīma)* (fragmina), puteà să însemne şi *far* făcut mărunt, fărâmiţat.

Far avea şi diverse derivate în lat.: *farraceus*, *farreus* „de blè, d'épeautre", *farrago* „mélange, fatras, compilation", *farreum* „gâteau de blé", *farricus* „de blé, de froment", *farriculum* „gâteau", sensuri pe care le are şi *far*. Cum am spus, este logic pentru chestiunea ce ne preocupă, să plecăm de la ideea de „bucăţi mici de pâne şi de paste" — sensuri atestate pentru *far*.

Din punct de vedere formal ***farrima** a ajuns la *fărâ'nă*, fie că a fost plural n., din care s'a refăcut un sing., ca *foaie* din plur. *folia* etc., fie că a fost de la început un sing. fem., adjectiv devenit substantiv. Prefacerea lui *-n-* în *-m-* este o asimilare cu labiala *f-*, sau s'a întâmplat prin influenţa lui *m* din *fragmen*.

Fenomenul influenţării reciproce a două labiale este cunoscut şi în limba rom.: *nalba* < lat. *malva*, a suferit o disimilare a labialei *m; furnică* < lat. *formica* de asemenea. De aceea asimilarea care o admitem noi poate şi singură să explice schimbarea lui *-n-* > *-m-* (comp. şi rom. *bucium* < lat. *bucĭna)*. Derivatul **farrīma*, care explică şi pe alb. *θerrimε*, deşi nu l-am găsit atestat, dar e probabil, fiindcă suf. *-īnus* denotă în lat. apartenenţa la ceva, asemănarea sau ideea de mic. A fost întrebuinţat şi pentru formarea de diminutive, ca şi de adjective nouă[1]. *Far* este păstrat în limbile romanice *(REW*, s. v.), încât existenţa în rom. a unui derivat al lui, se întăreşte mai mult. Derivate cu *īnus,- u,-um* sânt în rom., deşi rari: *căpĭţână* < **capitīna*, *brăcină* „ceinture" < **bracīna* (adj.), *albină* < **albīna* (din *alvus*)[2], *noteină* < **annotĭnīna*[3] etc.

Mălaiu. Acest termin agricol are multă asemănare semantică cu lat. *far*, fiindcă designează anume soiuri de cereale: 1. „meiu", „Hirse" „panicum miliaceum" (= „κέγχρον" în Bibl. de la 1688); 2. făină făcută din meiu şi porumb (se zice *mălaiu de meiu* şi ~ *de porumb* sau numai *mălaiu*); 3. turtă făcută din mălaiu („Maisbrot") sau, prin extensiune, şi din alte seminţe de plante (v. Tiktin, *Dicţ*, 945)[4].

Mălaie (plur.), mai ales în Moldova, se chiamă în genere

[1] V. Grandgeant, *Introd. Lat. Volg.*, 27; M.-Lübke, *Gramm. l. rom.*, 540 sqq., unde se dau şi exemple de derivate de la nume de materie.

[2] *CDDE.*, s. v.

[3] *DR.* I, 248.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

cerealele cu boabele cele mai mărunte, cum sânt meiul şi dughiia, iar *mălaiu* în sens de făină nu se zice nici odată de cea de grâu, de care se deosebeşte mult, fiindcă porumbul e măcinat ceva mai mare. Tot asemenea se măcină odată, cât ştiu, şi meiul. Mămăliga de meiu se mai mâncă în şesul Dunării, acum 25—30 ani, cum am văzut eu însumi. Azi se întrebuinţează numai pentru a fabrică bragă. Din meiu se mai face păsat, care nu e altceva decât un meiu pisat uşor pentru a-i distruge şi lua coaja de pe boabe, ca să rămâie miezul.

Cum arată şi cuv. *păsat* (< lat. *pinsatum* sau *quassatum* DR., II, 716—717), care însemnă cereale uşor zdrobite, de obiceiu în piuă, cum se face şi azi la noi, iar nu măcinate ca grâul, sensul primitiv al lui *mălaiu*, (plur. *mălaie*), reiese că a putut să fie cel de „boabe mărunte", „măciniş mai mare", boabe zdrobite, mai puţin mărunt decât făina de grâu şi de meiu, cereale cu boabe mărunte, cum e meiul. Având pentru această plantă în rom. numirile lat. *meiu* < lat. *mĭlium* şi *păring* < lat. *panĭcum*, *mălaiu* se arată a fi fost, nu un termin propriu pentru acestea ci un colectiv cu sensul generic de „boabe mărunte, măcinătură, uruială mărunţă", ca şi „păsatul" (comp. şi *grăunţe*, cu sens generic de „boabe de cereale").

De altfel de la ideea de „a măcină, zdrobi, pisă" sânt în diverse limbi, mulţi termini referitori la cereale, precum:

Milium e pus în legătură cu *molere* „a măcină", de Vaniček şi Curtius (v. Walde², 484); lat. *granum*, cu toată familia lui, vine dintr'un indoeur. cu sensul de „reiben, aufreiben" (ibid., 352 cu forme din alte limbi, având sensuri de „Kern", „Erbse", „Weinbeerkern", etc.), de care ţine şi gr. γῦρις „feinstes Weizenmehl".

De familia lat. *molere* ţin, între altele: got. *malma* „Sand", vgs. *melm* „Staub", vgs. *gimulli*, ngs. *gemüll* „Staub, Gemüll", vgs. as. *mëlo*, etc., „Mehl", alb. *miel* „Mehl" — cu alte cuvinte „măciniş".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

In această familie, intră şi rom. *mălaiu*, pentru care exemplele semantice se pot înmulţi [1]. In greaca veche există şi ter-

[1] Astfel sânt în familia lat. *frendo*, în care intră şi χόνδρος, de care am vorbit la *grunz*, gr. κέγχρος „Hirse, Korn" (= „zerriebenes" ca şi *granum*); în cea a lat. *rudus*, cu lit. *grúdas* „Korn" etc (Walde², 315, 660). Terminii de cereale cu sensurile variabile de „grăunţe", „făină", turtă" etc., se pot vedeà în Hoops, *Waldbäume u. Kulturpflanzen*, p. 344 sqq., sau în

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

minul μύλλω „zerreibe, zermalme, mahle", alături de μύλη, μύλος „Mühle", din familia lui *molere*, cu derivatul ἄμυλος „non moulu", „gâteau de farine", ἄμυλον „gâteau", „amidon" (Boisacq, s. v.), care spune „ἄμυλος „gâteau" reste pour moi obscur", dar am văzut ca şi *far*, cu derivatele lui, şi alţi asemenea termini, au sensul de „cereale-făină-turtă" (pentru care comp. şi notele de jos). Tot la μύλη adaugă Boisacq şi forma gr. sicil. μύλλος „sorte de gâtean" (comp. Bailly, Dicţ. gr.-fr., după Ath., XIV, 647, a) pe care însă cel dintâiu îl traduce cu „pudenda muliebria" şi nu ştiu dacă e acelaşi cuvânt, dar e pus şi de Walde[2] 500 (la cuv. *mulier*), tot în familia lui *molere*.

Amylum, pătruns din gr. în lat., s'a păstrat în formele roman., it. *amido* (> port. *amido*, fr. *amidon*, etc. *REW.*, 437).

In lat. cuvântul acesta e atestat în variantele *amylum*, *amulum*, *amolum*, acesta în gloss. cu sensul *polenta*, iar în Pliniu, 18, 76: *amylum ... ex omni tritico ac siligine, sed optimum e trimestri*. Apoi formele: *amoelon*, *mulom*, *amylo*, *amolon* (v. Thesaurus, s. v.). Din punct de vedere formal variabilitatea vocalei penultime se explică prin felul de trecere al gr. -υ- (y), care în lat. ajunge la *ĭ* (deschis), *ŭ*, *ĭu*[1]. In rom. a trecut, accentuat, la *u (stylus*, gr. στῦλος, rom. *stur)*, după guturală la *ĭu* (giur < gr. γῦρος, lat. *gyrus)*, aton la *e* (din lat. vulg. *ĭ)* ca în *genune* < **girone* (*CDDE*, s. v) şi în *tămâie* < gr. τυμίαμα, prin faza **tĭmania*[2], evident cu disimilarea lui *m* ultim.

Cuvântul rom. este un derivat cu sufixul *-aliu*, *-alia* din *amylum* (gr. ἄμυλος, -ον) sau din gr. μύλλω „a măcinà", deoarece explicaţia dată de Weigand[3] din *meiu* + *laiu*, adică „meiu negru", nu se poate susţine nici formal nici mai ales semantic, căci meiul este galbin, şi de loc negru.

Dar ar trebuì şi documentat că a existat în vreo limbă un termin analog unui meiu-laiu (negru), fiindcă în lingvistică nu se mai poate tratà azi un cuvânt, luat izolat, ci pus în lumina altor termini analogi ca sens. Compoziţia presupusă a celor două cuvinte trebue admisă pe de altă parte ca foarte veche, ca să nu se mai recunoască azi decât ca un singur cuvânt Explicarea dlui Weigand o respinge şi Tiktin (în Dicţ. l. c.), dar se

[1] Grandgeant, *Lat. vulg.* cit., 104–106.

[2] I. A. Candrea, *Graiul din Ţ. Oaşului*, 13.

[3] In *Jahresb. Rum. Inst*, XVI, 78 şi înregistrată şi în *REW*, 5572.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

gândeşte, semantic numai, foarte just la slav. *mlěti*, „mahlen".

Terminii pe cari i-am citat mai sus sînt destul de lămuritori pentru a vedeà că *mălaiu* nu poate fi despărţit de ei ca sens.

Care poate fi acum punctul de plecare formal? Din *amylum*, cu sufixul *-aliu*, *-alia* (ca în *măruntaie* < *minutalia* etc.) am ajunge la un **a*]**mylalia** > *măral'e* > *mălaie*, cu asimilarea lui *-r-* < *-l-* înainte de dispariţia lui *-l'* înmuiat (comp. arom. *lălătoare* < *laboratoria*, prin faza **lărătoare*, *CDDE* s. v., ar. *căloare* < lat. *calorem* etc.). Ca sens am pornì astfel de la ideea de „făină" apoi „pâne, turtă", „cereale boabe mărunte" (comp. şi rom. *pâne*, *pâni* cu sensul de „grâu, grâne"), ceea ce am văzut la exemplele citate mai înainte.

Sau s'ar puteà pornì de la gr. μύλλω, cu un derivat în lat. vulg. **myllalia -ium* cu sens de „măciniş" etc. (comp. exemplele de la *molere*). Cum însă gr. μύλλω e mai rar atestat, şi cum *amylum* e mai bine cunoscut în lat. şi e trecut şi în it., e mai firesc să pornim de la acesta, întrucât fonetic se poate explicà tot aşa de bine ca şi din verb, care are, e drept, un *-ll-* intervocalic, păstrat nealterat în româneşte (comp. *caballus* > *cal* etc.).

Realitatea legată de sensurile rom. *mălaiu* „făină", „turtă" (propriu „mâncare, pastă"), „cereale cu boabe mărunte" duc cred destul de evident la un ***amyl(l)alia** legat de μύλλω sau de *amylum*, care sînt identice ca sens şi origine.

In ce priveşte sing. *mălaiu*, mai des decât *mălaie*, trebue considerat mai firesc, ca refăcut din plural, întrucât, fiind vorba de un colectiv, un prototip plural e cel mai logic şi în acelaşi timp corespunde cu ceea ce erà în lat. (comp. *victualia* [1]).

In ce priveşte sufixul *-alia*, acesta apare chiar în latină derivând colective (comp. *carnalia* „viande") şi trec în limbile roman. ca singulare, designând cantitatea. Sînt şi cazuri cu sing. *-alium* (cf. animalia-*animalium). Derivatele se formează de la subst., adjective, ca şi de la verbe [2], în cât nici din acest punct de vedere explicaţiunea ce am dat nu întâmpină greutăţi.

[1] *Victus* „Lebensunterhalt" are în rom. şi sensul „Getreide" (în aromână) şi în vegl. tot aşa (*REW* 9315).

[2] Meyer-Lübke, *Gramm. l. rom.* II 528 sqq., unde se pot vedeà şi exemple.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Din *mălaiu* există şi derivatul **mălăiéţ** (adj.) cu sensurile (după Tiktin) „von weniger Konsistenz: mehlig, sandig, weich, mürbe": *piatră mălăiaţă* „mürber Sandstein"; *pere mălăieţe* „molsche, teige Birnen".

Mătreaţă, arom. **mătraţă** „(Kopf-)Schuppen", „pellicule"[1], trebue comparat şi el cu termini analogi din alte limbi, pentru a fi explicat cu mai multă probabilitate. Iată câteva exemple: gr. πίτυρον „son, la partie la plus grossière du blé moulu; crasse farineuse de la tête", πιτυρίασις „dartre farineuse à la tête" (: πάσσω „stampfe, schrote", lat. *quatio*, Boisacq, 788); lat. *furfur* „der Balg", „Kleie", *furfures* „die Schuppen auf der Haut des menschlichen Körpers" (∽ *capitis*, ∽ *in facie*); *furfuraculum* „der Bohrer", *furfuriculae* „de toutes petites pellicules"; în romanică: lucch. *forforo* „Froschlaich", „Wasserpflanzen, die sich über stehende Gewässer ausbreiten"; it. *forfora* are şi sensul de „mătreaţă" (*REW*, 3595). *Furfur* în lat. stă în legătură cu *frendo*, din o bază **gher-* „zerreiben" (Walde² 328). In familia lui *molere* stă şi v bulg. *molъ* „Motte (= mahlendes, Staub oder Mehl machendes Tierchen), de unde rom. *molie*, care mâncând stofele, formează un fel de fărâme, tărâţe, ca şi mătreaţa, cum face şi carul în lemn. Rosătura acestuia se chiamă în rom. „făina carului".

Din familia lat. *tero, terere* este subst. **tarmes, -mĭtis** (Walde² 775) cu sensul „ver qui ronge le bois", „ver de la viande"[2], pătruns şi în limbile roman, în special cu înţelesul de „Motte", „Milbe" (*REW* 8586). Un derivat ***tarmĭtea,*** cu înţelesul de „rozătură, rumegătură, făină, tărâţe" făcute de vermi, cari, molii, ajunge în rom. la **trămeaţă* şi, prin metateză[3] la *mătreaţă*, al cărui sens de azi se explică uşor prin exemplele date mai sus. Legătura semantică între „tarâţe" şi „mătreaţă" se vede şi la it.

[1] Şi unele plante poartă acest nume: conferva, peplis portula, *„mătreaţă de arbori"* „usula barbata", *CDDE* 1071, unde se derivă din *mater*, > **matrĭcia*, pornindu-se de la ideea de „materie ce se depune". Tiktin, s. v., îl pune în legătură cu germ. *Matratze*, it. *materosso*.

[2] Poate că aici trebue pus şi rom. *strepede* < lat. **experteridus* (comp. *pertero*), > **spertred* > *streped*? (comp. şi *teres* din aceeaşi familie, şi alb. *štrep*; apoi gr. τερηδών, lat. *teredo* care înseamnă şi „larve dela viande").

[3] Ideea unei metateze la acest cuvânt mi-a fost sugerată de dl. Puşcariu.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

crusca < germ. *krūska* „Kleie" (*REW.* 4788) şi nu poate surprinde, fiindcă asemănarea între lucruri este evidentă.

Cât priveşte numirile de „mătreaţă" date unor plante (v. Tiktin s. v. şi CDDE l. c.), dintre cari unele *(conferva rivularis)* se aşează pe ape stătătoare, să se compare sensurile romanice amintite la derivatele din *furfur*.

Metateza întâmplată în *mătreaţă* nu poate fi privită ca ceva greu de explicat în situaţia fonetică a cuvântului acestuia, care a putut fi influenţat şi de „mărunt, măruntaie", pentru schimbul de silabe: **tră-meaţă*, *mă-treaţă*.

Metateza însă pare a fi un fenomen mai des decât se bănuiă, în limba română, cum am mai observat şi la alte cuvinte, explicate cu alte ocazii[1] şi cum se ştie din cazurile *ruguma* < *rumega*, *pădure* < *palude* etc., (comp. şi port. *tanchagem* < *chantagem* < lat. *plantaginem*, REW. 6577; it. *rabbuffare* < *baruffare* ibid. 1116; it. *cofaccia* < *focaccia*, *ibid.*, 3396 etc.) şi, exemple de acestea, se pot aduce multe.

Termini cari privesc viaţa socială.

Limba noastră, ca oricare alta păstrează cuvinte care oglindesc stări sociale din trecut, arătând în acelaşi timp şi originea etnică a lor. Deosebirile între păturile sociale romane le vedem în cuvinte ca *domn* (< lat. d o m i n u s), v. rom. *şerb* (< lat. s e r v u s) etc., alături de termini împrumutaţi, precum *boier* (< slav. *boljarin*), *slugă* (< v. slav. *sluga*) etc.

Intre termeni străvechi, de această natură, sânt şi faimoşii **stăpân şi jupân.** Din neputinţa de a-i explică înnăuntrul limbii noastre, au fost consideraţi, în chip foarte comod, ca fiind de provenienţă slavă. Nu e nevoie să citâm autori pentru întărirea acestei păreri, fiindcă ea circulă din secolul trecut[2] în toate manualele de şcoală, nu numai în studiile de specialitate, filologice şi istorice, streine ori româneşti.

Babeş-Bolyai University Library Cluj

Sânt cu totul patru cuvinte vechi româneşti: *jupân*, *smân-*

[1] *Înţesà* < **insitiare*, *înfiripa* < **înperfilare*, *întunecà* < **innocticare*, *răzima* < **remediare* etc., (v o serie mai mare de metateze date de dl Puşcariu în această *DR.*, pp. 380–381, atât din rom. cât şi din alte limbi).

[2] De la Miklosich şi Cihac încoace.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

tână, stăpân, stână[1] care fiind şi în unele din limbile slave, au fost socotite ca împrumuturi venite de la vechii Slavi, în cele dintâiu timpuri ale contactului nostru cu ei şi mai precis, înainte de marea influenţă slavă venită asupra noastră prin sec. VI—VII d. Chr.

S'a simţit nevoia de a conchide că aceste cuvinte au pătruns la noi cu 2—3 secole înainte de influenţa slavă dovedită istoriceşte, fiindcă amintitele cuvinte au un fonetism special *(-an > -ân)* care nu se întâlneşte la nici una din formele bine dovedite că sânt slave. Deşi filologia se găseà atunci în epoca legilor „fonetice", totuşi, cum se întâmplă adeseori şi azi, cuvintele de care ne ocupăm au fost declarate „excepţii" şi împinse cu 2—3 secole în urmă, ca să nu facă cumva vreo piedică regulelor generale scoase din mulţimea de cuvinte slave intrate la noi.

Greşala şi contrazicerea aceasta le-am observat de multă vreme şi le-am semnalat în lucrarea mea *„Cuvinte şi Lucruri"*[2].

Am spus acolo că nu putem să socotim de origine slavă cuvinte care prezintă trecerea grupului *an-* la *-ân,* fenomen ce se întâlneşte numai în elementele noastre de origină latină şi absolut în nici un cuvânt din cele sigure slave. Iar acestora de care vorbim nu li s'a dat până astăzi o explicaţiune serioasă înăuntrul limbilor slave.

Aşa stând lucrurile, nu e o greşală, să aducem pe Slavi, fie şi numai în triburi răzleţe, cu 2—3 secole mai de vreme, în atingere cu noi? Nu eră mai firesc să se spună, că originea acelor cuvinte nu este clară?

Astăzi filologia românească şi-a lărgit destul de bine orizontul, iar lingvistica generală îi pune destule mijloace la îndemână, pentru ca să-şi poată purtà privirile, libere de prejudecăţi, în toate direcţiile spre care duce interesul şi cerinţele unei probleme. Inlăturând astfel părerea veche şi neîntemeiată despre originea slavă a celor patru cuvinte, să cercetăm în altă direcţie originea lui *jupân* şi *stăpân,* fiindcă pe *smântână* l-am explicat altădată[3] când am dat şi o ipoteză despre originea terminului *stână.* Asupra acestora vom mai reveni în altă parte a studiului nostru.

[1] Despre *stână* anunţă şi dl Densusianu *(Grai şi sufl.* I, 70) că-l va explică din o altă limbă, din care a venit, înaintea Slavilor, la noi. Părerea noastră că aceste cuvinte nu sânt slave o admite acum şi d. Puşcariu (v. această DR. p. 378 ş. u.).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Jupân, v. rom. giupân.

In limba v. rom. cuvântul acesta serveà mai ales ca titlu ce se da persoanelor din clasa de sus, cum reiese din atestările ce le avem până acum: .. *jupânului lui Stroe Buzescul ce-au fost stolnic la Mihaiu Vodă* (Dintr'o inscripţie din 1602, Iorga, *Inscr.*, 169); *Bucură-te, giupâne* (Din Dosofteiu, ap. Tiktin 880, cu lămurirea: „die Magd zum Herrn").

Aveà deci sensul de azi al lui *domn* în accepţiunea lui de titlu, termin de adresare cuviincioasă către persoane sus puse, ori streine, dar nu cel de „domnitor", căci nu găsim nicăiri zicându-se „jupân cutare Vodă" etc.

De aceea îl vedem întrebuinţat şi ca termen de adresare către Dzeu:... *chemându-l pre el giupân* (N. Test., 158) = *dumnezeu acela chemându* (Cod. Vor.) = ...*domnu pre el chiemând* (Bibl. 1688) = ... et l'appelait son seigneur. Tot „seigneur" „signore", „Herr" înseamnă în: *multă sănătate dumitale giupâne birău de în Bistriţa* (Iorga, *Doc. Bistr.* 20 de la începp. s. 17). Tot aşa e atestat *jupân* în Maramureş (Iorga, *St.* XIII, 255) ca şi în titlul ce-şi dă „*eu jupânul Hrajilă Lucaci, judeţul Braşovului*" (Coresi), ca şi în *giupâne Pomplie* (Varlaam, 61/2). Uneori se întrebuinţează fireşte şi cu sensul de „stăpân": *sluga ce va fura în casa giupânu-său* (Pravila Mold. 27/2, cf. şi 27/2, 179/2, etc.).

Femininul *giupâneasă, jupâneasă* aveà aceeaşi accepţiune de »signora«, »doamnă«, ca termin de adresare sau ca titlu pentru soţiile boierilor, ori în genere pentru femei din societatea înaltă (v. şi Tiktin, 380, unde-l traduce cu »Frau«, »Herrin«).

Astăzi *jupân* şi *jupâneasă* nu se mai zice persoanelor din societatea înaltă, ci se întrebuinţează mai ales ca termin de adresare negustorilor, în special Evreilor (în Moldova), iar femininul are accepţiunea it. »donna (di servizio)« [1].

Se poate ca şi ţăranii să se fi adresat odinioară unii altora cu titlui de »jupân«. Documentele şi textele vechi, vorbesc mai ales de boieri şi nu ne dau nimic în această privinţă, dar găsim indicaţiuni în literatura populară. Intr'un »Pluguşor« din Moldova cetim:

Intr'o zi de dimineaţă
S'o sculat *jupân* din faţă:
Bună vremea noi am dat,
Jupân gazda s'o sculat, ...
Şi la slugi că mi-o strigat ...

[1] V. Tiktin, *l. c.*

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Apoi: Badea şi-o luat pe *jupâneasa* de mână . . .

Sau: O plecat *jupân gazda* la târg . . ., iar, mai departe, *jupân badea*[1]. Aici are sensul de »gospodarul«, »gazda«, »domnul« cutare.

Observăm că geograficeşte cuvântul e atestat în vechea Ţară Românească, Moldova, ajunge în nordul Ardealului (Maramureş), dar, cel puţin astăzi, nu se întâlneşte în Ardealul propriu zis, nici în Banat*.

Pentru originea cuvântului interesează în special sensul care se vede bine că se identifică în mare parte cu *domn* < lat. *dŏmĭnus*, după analogia căruia se va deslegà şi originea lui *jupân*.

Am spus altădată că, din cauza trecerii lui *-an* > *ân*, cuvântul a trebuit să intre la noi de la alt popor, nu de la Slavi[2].

Ipoteza emisă atunci o putem astăzi verificà. Din punct de vedere formal mai adaugăm că derivării din slavă se opune şi *ğ-* din v. rom. *giupân*, *giupâneasă*, ca în v. rom. *giucà* < lat. *jocare*, *giude(ci)* < lat. *judex* etc.

Lat. *dominus*, se ştie, e un derivat din *domus*, având sensul primitiv de »der im Hause seiende, Wesentlich zum Hause gehörige«. Despre acest fel de derivare vom mai vorbì şi la *stăpân*, unde avem de-a face cu sufixul lat. *-anus*, ca şi la *jupân*. Acest sufix designà în lat. apartenenţa la ceva, lucru, ori loc (precum: *castellanus*, *paganus*, *Romanus*), sau formà nume care indicau o funcţiune (*biduanus*, *decanus*, **capitanus* etc), în care intrà şi ideea de »superior«. In româneşte acest sufix, după ce n'a mai fost vital, a cedat locul lui *-ean* (< v. bulg.), care are aceeaşi funcţiune la noi ca şi lat. *-anus* (*căsean, curtean, sătean* etc.)[3].

Având în vedere aceste fapte, nu e nimic mai natural decât să căutăm şi pentru *jupân* legătura cu un cuvânt care a însemnat »casă«, »locuinţă«, ca să ajungem ca şi pentru *dŏmĭnus*, *castellanus* etc., la ideea de »cel ce stă într'o casă, care are casă, stăpân de casă, gospodar« etc.

[1] *Şezătoarea*, XXXI, 1923, vol. XIX, pp. 181, 182, 183.

[* In Ardealul sud-estic ţăranul român se adresà cu „jupân" Saşilor. Schimbându-se, după războiu, situaţia priviligiată a acestora, Saşii din unele regiuni sânt nemulţumiţi când consătenii lor români le spun pe nume şi privesc aceasta ca o lipsă de respect. *S. P.*]

[2] *Cuvinte şi Lucr.*, p. 361: „Originea lui *jupân* nu este lămurită şi nu este de loc exclusă pătrunderea lui la noi înainte şi independent de Slavi".

[3] V. Grandgeant, *Lat. volg.* cit., 31—32., Meyer-Lübke, *Gramm. l. rom.*, II, 537 sqq.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Acest cuvânt există şi este γύπη, atestat rar în greaca veche cu înţelesul (în Walde[2], o. c.)[1] de κοίλωμα γῆς sau „ἡ κατὰ γῆν οἴκησις“ etc. (Schrader *RL.*[2], 448). Aces soiu de locuinţă în pământ ne aduce aminte de rom. *argeà*, o odaie săpată în pământ ca o groapă patrată şi acoperită ca un bordeiu, în care ţeseau femeile. Azi se mai păstrează în Muntenia şi Oltenia. In Ialomiţa, cum eu singur am aflat de la femei bătrâne, mai există acest soiu de bordeiu, acum 40—50 ani. Cuvântul are astăzi şi alte semnificaţii mai depărtate[2]. Ca origine a fost pus în legătură cu *argĕlla* (ἄργελλα), ἀργίλλα[3] (v. Densusianu, *H. l. rom.*, I, 38, 199, *REW*, 636, cu întrebarea »dacisch?«) şi poate fi autohton, trac-dac, deoarece Suidas îl traduse cu οἴκημα μακεδονικόν (cf. Densusianu, *o. c.*).

Ca şi bordeiul, argeaua cred ca a fost o locuinţă de şes, unde nefiind material de clădit, erà mai adaptabilă la teren locuinţa săpată în pământ. Şesul Dunării, cu pământul lutos, e foarte potrivit pentru bordeie în pământ, fiindcă lutul ţine, e compact, nu e fărimicios nici nu face apă, ca terenul din părţile muntoase.

Mai trebue să avem în vedere un fapt geografic şi antropogeografic. Locuinţele în pământ sânt foarte practice în regiunile cu călduri mari, vara, cum e câmpia Dunării, iar iarna sânt călduroase şi se ştie ce frig şi vânturi grozave sânt în aceste părţi, încât un adăpost care să nu ceară mult combustibil, erà necesar[4]. De altfel şi astăzi în regiunea de stepă a ţării noastre se face focul cu buruieni şi cu tezec, băligi uscate de vite, fiindcă nu sânt păduri. Aceste împrejurări fac ca să mai existe şi azi bordeie în pământ, tocmai în ţinuturile de stepă.

Prin urmare nu pot mirà definiţiunile de „voûte souteraine“ sau „Lemhütte“ (în *REW* l. c.), pentru *argeà* şi κοίλωμα γῆς etc. pentru γύπη. Acest fel de casă în pământ, ca bordeiele ce mai există şi azi, n'a putut fi decât *casa* locuitorilor băştinaşi în câmpia Dunării, cum arată înţelesul atestat pentru γύπη şi cum dovedeşte caracterul geografic climateric al acestei regiuni. La

[1] Walde îl pune în familia lat. *cūppa* (cūpa), mgs. *cofa*, cofa „Höhlung, Innenraum“.

[2] V. *Dicţ. Acad.*; Tiktin; Candrea-Densusianu, *Dicţ. gen. al limbii rom.* etc.

[3] In Schrader c. 447, din Strabo.

[4] V. şi în Schrader, *RL.*[2], l. c. considerațiuni asupra tipurilor străvechi de case făcute în pământ, în legătură cu factori geografici.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

munte e firească locuinţa de lemn, cum e şi azi în Carpaţi. Populaţiunea romană aveà cuvântul *casa*, care erà şi ea locuinţa ţăranului faţă de *aedes*, *domus* etc., legate de o viaţă superioară celei rustice, iar băştinaşii au putut aveà mai de mult terminul corespunzător grecescului γύπη, sau l-au luat înşişi Romanii de la Greci, pentru a numì locuinţele autohtone, săpate în pământ. Acesta trebuià să se pronunţe, după fonetismul limbei noastre, ***giupa** (comp. gr. γῦρος > lat. *gyrus* > rom. *giur, jur* etc).

Jupânul erà deci gospodarul care avà o **giupă* şi morfologic duce, ca şi *dominus*, *castellanus* etc. la un ***gĭupanus** (< ***gypanus**), care dă în româneşte **giupân, jupân**[1]. Explicarea aceasta nu întâmpină greutăţi nici ca fapt, nici ca sens şi cu atât mai puţin formal. Trebue să ne închipuim că, în relaţiunile sociale din vremea de convieţuire a coloniştilor romani cu locuitorii autohtoni, *jupân* (**gypanus*), va fi fost terminul cu care erau întâmpinaţi aceştia de către noii veniţi.

Dar chiar dacă, fără legătură cu tipul de casă autohton, terminul γύπη a fost luat direct din greaca veche, ceea ce erà foarte posibil, explicarea etimologică ar rămâneà totuşi nezdruncinată. Şi, cum nu există cuvântul în dialectele rom. din sudul Dunării, dacă îl socotim grec, atunci geograficeşte trebue să fi venit din regiunea Mării Negre, cum am spus în altă parte, despre cuvintele greceşti din limba română. In rom. avem de altă parte şi formele *jupán*, *jupaniţă*, fără *giu-* şi fără trecerea lui *-an* > *-ân*. Acestea, venite din v. slav. *županŭ*, arată mai mult că *giupân, giupâneasă* sânt străvechi româneşti prin fonetismul lor, care nu se vede la cele slave, fiindcă acestea au intrat mai târziu în limba noastră, când *-an* nu mai putea trece la *-ân*.

Formele slave probabil numai întâmplător corespund celor româneşti şi s'au putut desvoltà independent, înăuntrul vechei slave. De altfel v. slav. *župa*, de care e legat *župan*[2] de către

[1] Dacă s'ar admite, ceea ce nu s'ar puteà dovedì, că n'a existat cuvântul **giupă* < γύπη, ci numai derivatul **gypanus*, în care *-y-*, aton n'ar fi putut da *giu-*, ci **ge-*, am răspunde că suf. *-anus* e legat de lat. şi trebuià să existe şi cuvântul de bază, pentru a se puteà naşte derivatul, cu care a trebuit să trăiască, un timp, împreună, ca *jude, giude* cu *judeţ-giudeţ*, *giur* cu *încóngiur* (cu *-y-* aton), comp. şi *juniperus* > *juneapăn* > *jneapăn*.

[2] Formele slave sânt: *županŭ* „Beherrscher eines Bezirkes, Vorstand" s. *župan* „Schaffner", *župnik* „Pfarrer" etc. în Miklosich, Et. Wb., 413, unde se face de altfel legătura cu γύπη, despre care v. acum Boisacq. l. c.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

unii slavişti, duce la acelaşi prototip indoeurop. **geupā*, ca şi gr. γύπη (cf. Boisacq s. v.).

Slavul *župa* are sensurile de „regio" „contrée, teritorie", deci mai depărtate de ale gr. γύπη [1]. A putut totuşi însemnà la început „ţinutul, proprietatea, ce ţineà de-o casă. Cu toate acestea s'ar mai puteà pune întrebarea dacă derivatul v. slav. *županŭ* nu a fost împrumutat, ca alte cuvânte romane, din regiunile dunărene, fiindcă sufixul *-anus* cu funcţiunea socială amintită, e legat, cum a spus Saussure, de lumea italo-germană, cum vom vedeà mai de aproape la celălalt termin social, dacorom. *stăpân*.

Stăpân.

După înfăţişarea lui formală, în care bate la ochi, pentru ori ce cunoscător al limbei române, terminaţiunea *-ân* < *-anus*, „stăpân" nu poate fi decât un cuvânt care a trebuit să existe din primele timpuri ale înaintării romane în orient. Sensul lui, legat de viaţa socială a noastră, îl pune în rândul celorlalţi termini amintiţi mai sus.

Stăpân nu este propriu zis un titlu, cum e *domn*, *jupân*, *măre*, *măria ta* [2] etc., ci înseamnă mai ales „proprietar", „Eingentümer", „Besitzer", apoi „Herrscher, Gebieter". Damé îl traduce în dicţionarul său cu „possesseur", „proprietaire" „maître", „suverain"; „proprietaire du domaine" (= *stăpânul moşiei*) etc. Derivatul a *stăpâni* este „posséder" şi prin extensiune „dominer" „a domnì", iar „stăpânitor" a primit mai ales accepţiunea de „dominateur", „souverain", ce se ziceà voevozilor noştri.

Dar a „fi stăpân" ca şi „a pune stăpânire" pe ceva este a fi, a „ajunge proprietarul unui lucru (moşie, avere)". Sensul acesta fundamental îl simte oricine şi se vede şi din limba v. rom. Aşa de ex. în Prav. Mold.: *...de va găsì [neştine] vreo comoară ...nu se va chemà a stăpânului, iară aceluia ce o au găsit* (p. 43); *robul iaste datoriu să agiute domnu său, nămitul*

[1] V. la Boisacq l. c. şi sensurile din Hesych.: „θαλάμη, γωνία".

[2] Am spus altă dată că *măre*, *măria ta*, nu pot fi despărţiţi de *maiorem* devenit **mă(iu)re*, în poziţie atonă, ca şi în **mă(iu)ria-ta* (cf. *boierească* > *borească* etc.) > *măria ta!* (DR. II, p. 827, unde am vorbit şi de *mai-mare-le* <*magnarius*, cu *-mn-* aton > *-m-* şi cu *mai-* din mai vechiul *ma-* confundat cu *mai*, comparativ, fiindcă în arom. este *ma-mare*). *Maiorem* s'a păstrat şi în sardă (v. ibid.).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

stăpânu său (adecă „sluga", „cel ce lucrează cu plată" să asculte pe cel care-l plăteşte şi care în acel moment este proprietarul averii -moşie, turme- pentru care lucrează).

Stăpân este proprietarul moşiei care exploatează pământul cu oameni plătiţi, ca şi cel ce are turme de vite şi plăteşte păstori ca să le păzească. *Stăpâne* îi zice mioara proprietarului ei, în faimoasa „Mioriţă", precum spune şi calul voinicului din poveştile şi poeziile populare. Iar când Gerilă, în povestea lui Creangă, întreabă: *„de când aţi pus voi stăpânire pe mine?"*, sau când se zice, tot acolo, ca şi în alte ocazii, *„dându-i palo-şul în stăpânire"*, în toate aceste cazuri ideea de „proprietar" e clară. *Stăpân* legat de ideea de avere (pământ, vite, case, mori, sau orice altă proprietate) se vede în *Pravilă*, cartea vechilor legi româneşti [1].

Astfel m'am convins că istoria cuvântului nostru trebue căutată în această direcţie semantică spre care ne duce realitatea însăşi.

De aceea nu mi se pare a fi adevărată explicaţia dată lui *stăpân* de către dl Barić [2], care-l derivă din lat. *hospes, -ĭtis*, cu sufixul *-anus*, ajuns la **hospitanus* > **istopanus* (?) şi prin metateză *stăpân*, alb. *stopan* etc., admiţând evident şi afereza lui *u-* iniţial [3].

Ca sens a pornit de la legătura ce ar fi existat între alb. *štepì* „casă" < lat. *hospitium* şi rom *stăpân*. Dificultăţile formale ale acestei derivări le-a arătat dl Căpidan (*DR.* I, 508), bazându-se pe dacorom., arom. *oaspe*, *oaspete*, megl. *uspeţ* şi, mai adăugăm noi, familia lui *oaspe* mai are pe dacorom. *ospăţ, ospătă, ospătărie, ospeţie*, de care dl Puşcariu mai leagă şi pe *împrospătă* (vezi mai departe această *DR.*).

[1] V. glosarul, în ediţia publicată de dl S. G. Longinescu (*Pravila Mold.*, Bucureşti, 1912), unde se pot vedeà cazuri numeroase, precum: *stăpânul* pământului, viei, boului, vitelor, pomilor, morilor, păstorilor, robilor etc. Mai special: *nămitul de va slujì la un stăpân; când va fugì ţăranul de la locul şi de la stăpânu-său...; de nu va fi săngur stăpânul cela ce i-au dat bani împrumut; acesta ispravnic, cumu'şi va murì stăpânul, într'acel ceas poate să ia aceale bucate...* etc. etc.

[2] In *Albano-rumänische Stud.*, I, 1919. De la **hospitanus* l-au explicat însă de mult Laurian şi Maxim în *Glossariu*, s. v. *stepanu!*

[3] Ca dl Capidan, în această *DR*, p. 150, unde admite intrarea lui *stăpân* în limba bulg. sârbă şi alb. ca şi Barić.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Toate acestea arată că erà greu să se petreacă metateza numai într'un singur derivat şi să se menţie în toate celelalte, pe când contrariul e mai firesc, ca o familie bogată de cuvinte, cu sensuri aşa de apropiate, să se fi ţinut strânsă în jurul tipului din care derivau.

Aceasta cu atât mai mult, cu cât metateza a trebuit să se întâmple foarte de vreme, pentru ca să fi putut trece în alb. şi bulg., în formele *stopan*, *stopanъ*. Atunci familia aceasta nu puteà decât să fie şi mai viu legată de sensul şi forma prototipului *hospes*, care ar fi sprijinit şi păstrarea lui *u-* iniţial, existent în toate dialectele rom. Deci o nouă dificultate tot aşa de mare ca şi ceealaltă.

Etimologia lui Barić nu poate deci explicà nici formal pe rom. *stăpân*, al cărui sens din limba română, duce cu totul la altă origine în celelalte limbi, cum s'a spus, nu e la el acasă şi de aceea de la limba noastră trebue să purcedem. Iar la noi am văzut cum se leagă de bine cuvântul de noţiunea de „proprietar", „om cu avere".

Ideea de proprietar e necesar să o înţelegem prin prisma concepţiei ce o are poporul despre avere, azi ca şi altădată.

O serie de termini — precum lat. *pecunia*, germ. *Vieh* etc. — dovedesc că „averea", „banii", însemnà, la diverse popoare, „bunuri în natură", în vite, bucate sau în genere venitul rezultat din cultivarea pământului[1].

O analogie pentru ideea de „bogat" şi „Herrscher" din

[1] Astfel: v. bulg. *blagъ* „bun", *blago* „Reichtum", „Eigenthum; skr. *blâgo* „Schatz, Geld, Vieh"; r. *bogatyr* „Held", rm. *bahatyr* „reicher Mann"; v. bulg. *bogatъ* „reich" < *bogъ* „Anteil" etc.; rm. (klr.) *bahatyj; z-bîže* „Getreide, Habseligkeiten"; polon. *z-boże* „Reichtum, Getreide" etc. (Berneker, Et. Wb. 69, 66); got. *skatts* „Geld(stück)", *skattjo* „Geldwechsler"; v. isl. *skattr* „Steuer"; v. e. *sceatt* „Abgabe", „kleine Münze", „Geld, Vermögen"; v. fris. *sket* „Geld, Vieh", pe cari Wh. Stokes, *Urkelt. Sprachsch.* 310, le pune în legătură cu celt. *skōtos* „Herrscher, Besitzer" (cf. şi Feist, Et. Wb.² 323); lat *locuples* „bogat" (*locus* în sens de „ager", „Grundbesitz", Walde² 438); *ops* „Macht, Vermögen, Reichtum" etc.: v. ind. *apnah* „Ertrag, Habe, Besitz"; gr. ὄμπνη „Nahrung, Getreide, Feldfrüchte, Reichtum, Besitz"; ὄμπνιος „reichlich" (ibid. 544); *peculium* (la orig. „Anteil am Viehstand"), *pecuosus* „riche en troupeaux", *pecuarius* „fermier de pâturages publics" etc. (ibid. 568).

Termeni de asemenea natură dă şi dl Densusianu (*Grai şi Sufl.* I, 43, notă) din cari citãm pe abkh. *p'çuym* „bogat", *adyghép'çi* „prinţ < în (av.) *fšumō* „bogat în turme" etc.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

„stăpân" avem în germană: got. *reiks* „ἔντυμος", *reikists* „ἄρχων", „mächtig"; *reiks* m. „ἄρχων" Herrscher, Obrigkeit", v. isl. *rīkr* etc. „mächtig", v. e. *rīca* „Herrscher", got. *reike* „Reich. ἀρχη, langob. vgs. *rihhi* „reich (: it. *ricco*, fr. riche)" etc.[1]. Uneori de la „bani" se ajunge la sensul de „vite" ca în bret. *saout* < lat. *solidum*, mcymr. *ysgrybyl* < lat. *scripulum* (: mgs. *scherf*).

Pornind de la aceste fapte m'am oprit la lat. **stĭps, stĭpis** care însemnă „petite pièce de monnaie", „cotisation, faible don, mince tribut", „mince profit, petit salaire" (v. orice dict.); Walde, o. c., 740 îl traduce prin „Betrag an Geld, Gabe, Spende; Ertrag, Gewinn", în care intră şi **stĭpula** „Halm, Stroh", *stipendium; stĭpulor*, în care cred că la origine stă ideea de a pune într'o afacere garanţie în natură şi anume în „recoltă, grâne", deşi Walde socoteşte ca nesigur sensul primitiv de „Ähre" adică „Halmertrag", „Getreidespende", dar crede posibil înţelesul fundamental de „Stamm, Stange", indicat de *stĭpula*. In romanică s'a păstrat cuvântul acesta în semnificarea de „Stoppel", în it. *stoppia*, v. fr. *estou(b)le* etc., it. *stoppione* „Ackerdistel", v. it. *stoppiaro* „Stoppelfeld"; a pătruns şi în germ., unde *Stoppelfeld, Stoppel* corespunde rom. *mirişte, stoppeln* „a adună spice (de pe mirişti), plecând însă de la **stupula* (REW s. v., Kluge s. v.).

Dar nu arată acestea că *stĭps* a însemnat „bani, avere, dare" în produsele pământului, în „recoltă", *messis, messio*? Instructiv în această privinţă este rom. *mişină* (<lat. < *mĕssio*) care a ajuns să însemne astăzi, ceva asemănător cu *stipula*, v. fr. *esteou(b)le*, germ. *Stoppel*, numai „spicele care le adună şoarecii de pe câmp, după ridicarea recoltei", deşi odinioară, în lat., indică recolta însăşi. De altfel şi în alte limbi roman. s'a petrecut această schimbare, sau mai bine zis reducere de sens, cum se vede în valon. *mehŏ* „Handvoll Ähren", n. cat. *messa* „Schober" etc. (*REW* 5542, 5543). Acestea aduc aminte de vechea definiţie: fruges fructusque, quia ex his rebus constat quam nunc *pecuniam* dicimus" (Fest.).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar chiar de n'am admite, deşi ni se pare lucru neîndoelnic, că *stĭps* a însemnat şi „recoltă", totuşi numeroasele exemple care le-am citat dovedesc cu prisosinţă legătura semantică între „avere bunuri, recoltă" etc. De la „recoltă-paie" s'a ajuns uneori şi la sensul de proprietate, cum dovedeşte lat. *caespes* „gazon, pièce,

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

motte de gazon", „sol, terrain", iar în evul mediu însemnă „allodio"[1]; tot aşa *spīca* e atestat şi cu înţelesul de „far" „spelta"[2]. Prin urmare un derivat ***stĭpanus,*** din **stĭps** + suf. *-anus*, de care am vorbit la „jupân", reiese ca o concluzie logică a celor relatate până acum. Sensul primitiv a trebuit să fie „om care are *stĭps*", care culege, ia bunul de pe o moşie. Pentru ţăranii Romani din Orient, ori pentru muncitorii agricoli în genere, ***stĭpanus*** era, ca şi azi proprietarul, stăpânul care lua uzufructul, indiferent de condiţiile sau angajamentele ce ar fi existat între unul şi ceilalţi. De aici uşor s'a ajuns la sensul general de „proprietar" peste o avere oarecare, de orice natură ar fi aceasta. Cuvântul, înăuntrul vieţii sociale străvechi româneşti, este legat de agricultură. Aceasta se vede şi din imprejurarea că Aromânii nu au acest termin, pentru că ei sânt mai mult păstori. Regiunile dunărene însă oferă terenuri întinse pentru agricultură, de aceea *stăpân* şi din acest punct de vedere, ca şi jupân, se dovedeşte în chip firesc ca originar în Dacia. Extensiunea geografică a lui „stăpân" nu contrazice această părere, pentrucă cuvântul se găseşte numai în imediata noastră apropiere, la Bulgari şi la Sârbi, cum s'a mai spus[3], iar la Albanezi a ajuns prin Sârbi, de oarece forma alb. *stopan* ar fi trebuit să fie ***štɛper***; în orice caz trebuiă să aibă *š-* pentru *s-* şi *ɛr* (< *an*), dacă ar fi originar, străvechiu în această limbă.

Fiind cuvântul intrat de la noi la aceştia, pentru motivul că înăuntrul limbilor slave nu se poate explică, iar la noi trebuind să fie străvechiu, cum am dovedit îndeajuns, localizarea lui în Dacia reiese limpede, mai ales că, cronologic, fonetismul formei albaneze nu poate duce la epoca latinei vulgare.

Din orice punct de vedere ar fi privit, *stăpân* se leagă la

---

[1] După comunicarea d-lui D. Serra, este atestat cu acest sens în documente venet. din sec. VIII.

[2] V. orice dict. lat. Tot aşa rom. *gazdă* înseamnă om bogat, proprietar şi se poate ca ung. *gazda*, de unde derivă cel rom., să stea în legătură cu ung. *gaz* „iarbă"; o spunem însă ca o simplă supoziţie.

[3] De d-nii Barić şi Capidan l. c. Acesta explică pe *o* din bulg. *stopanŭ*, ca desvoltat prin influenţa labialei următoare, ceea ce este probabil. Oricum, fenomenul acesta trebueşte considerat în legătură cu v. slav. *poganŭ*, rom. *păgân* < lat. *paganus* şi cu alte cazuri analoge, în care nu poate fi o simplă coincidenţă raportul consequent între rom. *ă* < lat. *a* aton şi v. bulg. *o*, rezultat din acelaşi sunet.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

origine numai de Dacoromâni, chiar dacă n'am admite Dacia propriu zisă ca centrul lui de răspândire. Părerea evacuării totale a Daciei de către Romani nu se mai poate susţine astăzi, iar *jupân* şi *stăpân*, după cele ce am arătat până acum, vorbesc cu prisosinţă pentru originea lor nord-dunăreană.

*

Să explicăm acum desvoltarea formală a cuvântului. ***Stĭpanus*** (lat. vulg. **stepanus*), de la care am plecat, explicându-l îndeajuns în partea semantică, ajunge la *stăpân* prin trecerea lui *ĭ* (*ę*) aton la *ă*[1], ca în *tăciune* < lat. *titionem*; *săptămână* < lat. *septimana*, *dărâm*(*à*) < lat. *deramare* etc. şi cu *-an-* > *-ân* ca în *mână*, *lână* etc.

In ce priveşte sufixul *-anus* despre a cărui funcţiune am vorbit la *jupân*, vine în sprijinul explicării noastre şi lat. **publicanus**, identic cu „stăpân", pentru că se referă tot la viaţa socială.

Acest pendant, atât de concludent pentru felul de formaţiune al lui **stĭpanus*, derivă din lat. *publicum* (subst. din adj. *publicus*, *-a*, *-um*), „territoire d'un pays, le domaine public; le trésor de l'Etat; l'impôt public" etc. (comp. *publicum habere*, *agere* „être fermier de l'impôt", *publico frui* „toucher le produit de la ferme des impôts)".

Publicanus subst. însemnă „fermier d'un impôt, receveur d'impôts", ceea ce era, cum se ştie o însemnată situaţiune în statul roman.

Sufixul *-anus* arată deci însuşirea lui de a designà o stare socială, o funcţiune, iar în legătura cu acestea, prin extensiune lesne de înţeles, ajunge să exprime şi ideea de superior, care supraveghează, conduce, stăpâneşte ceva. Sufixul *-anus* a dat naştere în lat. şi la derivate mai târzii, cum e *villanus*, corespunzător lui *villaris* mai vechiu, *capitanus* (< *caput*), ambele păstrate în limbile romanice (*REW* 9331, 1634) etc.[2]

F. de Saussure[3] vorbeşte de cazul morfologic, identic, al sufixului *-no-*, reprezentat şi în germană. Acesta îi atribue dublul

[1] Transformarea aceasta, cel puţin în cuvinte unde nu era vorba de un *e* în prefix, pare să fie foarte veche cum arată arom. *tăciune* (cu *ă* < *ĭ* aton).

[2] Comp. şi *foranus* „strein" care cuprinde şi o noţiune juridică.

[3] *Cours de linguistique générale*, Paris 1923, 300.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

caracter, de a fi limitat într'o anume zonă şi de a fi legat de un punct de organizaţie socială. Aşa sânt got. *thiudans*, v. sax. *thiodan* (< **theudha-na-z*, „le chef de la **theudho*, got. *thiuda*"); *kindins* (< **kindi-na-z* „le chef de la **kindi-z* = lat. *gens*"), în care se vede cum sufixul secundar *-no-* duce la sensul de şef. Iar lat. *dominus* este, după el, „une preuve très difficilement réfutable non seulement d'une communauté linguistique mais aussi d'une communauté d'institution entre l'ethnisme italiote et l'ethnisme germain" [1].

Problema duce prea departe, deşi interesează şi chestiunile noastre. Dar chiar dacă n'am privi istoria lui *jupân* şi *stăpân* şi supt acest aspect, explicarea lor apare destul de limpede legată numai de epoca romanizării orientului, prin faptele şi argumentele pe care le-am întrebuinţat.

Despre *smântână* şi *stână*[2] am vorbit în *Cuv. şi Lucr.* (p. 358 sqq.). Mai dau şi următoarele argumente pentru faptul, de la care am plecat atunci, că smântâna este „peliţa, stratul" ce se formează deasupra laptelui lăsat nemişcat câtăva vreme. E un adevăr pe care oricine îl poate controlà, de aceea, cum dovedesc şi limbile romanice, derivarea din **matta** (v. *REW* s. v., formele roman.) > **(s)mattana*, cu sufixul *-ana*, arătând aparţinerea (adică „materia ce se face din stratul de deasupra laptelui"), cu *s-* propagat din verbul a *smântâni* „a luà smântâna de pe lapte", din oale (comp. „a smântâni oalele"), „den Rahm abnehmen". Exemple semantice de felul lui „matta" se mai pot citâ: gr. σῦφαρ „vieille peau", „pellicule qui se forme sur le lait" (v. şi Boisacq s. v.); rut. *kožúch*, *kožošok*, „Häutchen auf der Milch, Sahne"; pol., sl. id. (v. Berneker Et. Wb. 597 la baza *koža*), toate de la sensul „coajă-peliţă"; lit. *plėvė* „Haut auf der Milch, Netzhaut" (Miklosich, Et. Wb., la *pleva* „Häutchen").

Străghiaţă, străghiată, *ştirighiaţă* (în Săcele, pentru care comp. *tirifoi* < *trifoiu*), arom. *străgl'iată*, megl. *strigl'ată*[3] care

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] Ibid., 310, şi vezi şi la Feist Et. Wb. 375, unde se alătură got. *thiudans* cu suf. indog. *-eno*, *-ono-* de lat. *tribunus*, gr. κοίρανος.

[2] Despre *stână* am spus că, privit în lumina terminilor despre diverse construcţii de care am vorbit în legătură cu strunga (în *Cuv. şi Lucr.*), poate fi derivat din *saeptum* (> **saeptana*) deşi, spuneam tot acolo, se poate porni şi de la ideea de „statio". In acest din urmă fel îl explică acum dl Puşcariu în aceasta DR. p. 381 ş. u.

[3] *Grai şi Suf.* I, 36.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

se zic despre laptele ce începe să se strângă, să se coaguleze (comp. expresia „lapte prins", „s'a prins laptele"), nu poate să aibă decât o origine semantică identică cu cele de sus. A însemnat, cu alte cuvinte „lapte care prinde pojghiţă, peliţă" (strat) pe deasupra, după care începe să se îngroaşe. Peliţa care se formează pe lapte aduce după sine şi coagularea. In lat. există *stragulatus, a, um* (de la *stragulus* adj., *stragula* „Decke etc.) cu sensul „zur Decke gemacht", „Decke" (Georges s. v.). Deci **stragulata** a însemnat ceea ce se aşează pe lapte, peliţa de deasupra lui şi s'a zis „s'a făcut laptele *stragulata*", ori „cu stragulata", ceea ce este semn de coagulare. Formal s'a desvoltat astfel: **straglata* (cu sincoparea lui -u- ca în *subula* > *subla* > *sulă*, *coagulum* > caglum > **clagum* > *chiag* etc.), apoi în arom., megl. *străgl'iată*, şi în dacorom. *străghiaţă* (cu *ţ* prin influenţa lui *ghiaţă*, sau influenţat de verbul, a se străgheţă") [1].

Laptele, ca să prindă peliţă (smântână) pe deasupra se lasă să se acrească şi de aceea se şi îngroaşe. Despre aceste fapte am vorbit mai înainte la „urdă" şi brânză. Astfel se explică cum pe lângă sensul de „smântână", formele romanice derivate din *matta* (şi *natta*, care a schimbat desigur pe *m* în *n* supt influenţa lui *nassa* „reţea") au şi pe cele de „lapte serbezit, caş, brânză" etc. (v. aceasta DR, 385—6.)

Nu pot împărtăşi părerea dlui Puşcariu care crede că *smântână* s'ar puteà derivà din *mantum* „mantà" etc. [2] (ibid. 386) pentru motivul că nu e necesar să despărţim cuvântul rom. de cele romanice, derivate tot din *matta* (*natta*). Ca sens, acesta e mai indicat, după atâtea cazuri, semantic identice, date mai sus. Afară de aceasta, din *mantum* n'avem corespondente cu sensul de „smântână". Dl Puşcariu aduce însă în studiul său argumente noi, în special fonetice, contra derivării din slavă a cuvintelor *stăpân, smântână, stână.*

---

[1] Comp., pentru atestarea cuvântului, *N. Rev. Rom.* 1910, 88 „lapte cu cheag" (în Mehed.) şi verb. *străgheţi* (a se-) „a se închegà", H. 9,159 id; Viciu, *Glosar*; Barcianu, *Dicţ. rom. germ.*, îl traduce cu „die gestockte, geronnene Milch, die gestockte Flüssigkeit". Dl Capidan îl defineşte astfel: „lapte închegat cu zăr cu tot; caşul însuşi abia închegat". In Bistriţa-Năsăud este verb. *a străghetà* (com. dl Drăganu).

[2] Pentru sensul de „prapor", membrana grasă de pe intestine etc., din sp. *manto* etc., să se compare lat. *omentum* „Fetthaut", „die Netzhaut, welche die Gedärme bedeckt" etc. (v. Georges, s. v).

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Gândul nostru, în aceste cercetări, a fost să arătăm, între altele, că pentru istoria lexicului din perioada de alcătuire a limbei române, elementele v. gr. trebuesc luate în seamă mai mult decât până acum. Apropierea geografică de lumea greacă a elementului roman de răsărit arată de la început posibilitatea unei influenţe venite din această parte, cum s'a putut observà şi din cele anterioare. Pentru a evidenţiă şi mai mult acest lucru vom mai da câteva urme v. gr. din cele pe cari le-am descoperit în limba noastră.

A bate (despre armăsari) „a se împreună cu iapa", iar despre iapă „se bate" (*Dicţ. Acad.*, 523) nu are nici o analogie cu un alt verb de acelaşi înţeles. În v. gr. este: βατέυω, βατέω, -ῶ, „saillir, couvrir, en parlant des animaux mâles"; βατεύωμαι se zice despre femele (v. orice dicţ.). Aceste asemănări izbitoare nu sânt o întâmplare, ci arată contaminarea cu rom. *a bate*, de care il apropià şi fonetismul formelor greceşti.

Buş (plur. *buşi*) „ciorap", pe care l-am derivat altădată[1] din lat. **bysseus* < *byssus* < gr. βύσσος (*REW.* admite simplu *byssus*), este mai răspândit decât ştiam atunci. Cuvântul există şi în părţile Bretcului, iar în Vâlcea l-am întâlnit cu sensul de „tureci" (jambiere de lână, pentru care comp. *saricĕ* < lat *sarica*, *serica*). Am întâlnit şi adj. *buşă* „albă" (despre capre), care nu poate fi decât acelaşi cuvânt[2]. Cuvântul e atestat şi în gotică: *bwssaún* (< gr. βύσσον), „feine Leinwand" (Feist, Et. Wb.², 82). E o dovadă, după mine, că erà răspândit în Balcani, pentruca să fi putut ajunge la Goţi.

Călâiu, -ie adj. „vert, pas encore sec", despre lemne de foc. (Munt. Mai ales la plural.); „verde, neuscat bine, tăiat de curând"[3]. Coloarea verde o păstrează mai ales coaja lemnului, chiar după mai multă vreme de la tăiere. Este gr. καλλάϊνος şi lat. *callaïnus, -a, -um*, (în Georges) „blassgrün, meergrün", deci sensul este ca şi în *călâiu*. Formal trebue să admitem metateza lui *ï*, atras fiind cuvântul gr. de cele latine în *-aneus, -a, -um*, cum se vede în *tămâie*, < **tĭmania* < θυμίαμα, care nu poate explicà

[1] *Cercetări Lexic.*, p. 5.

[2] In *Dicţ. Acad.* se dau alte sensuri pentru *buşă* (o fi alt cuvânt?), dar şi ca nume de capră. La Românii din Serbia înseamnă „albă peste tot" (despre capre).

[3] *Dict. Acad.* s. v.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

pe cel rom., decât prin aceeaşi atracţie de suf. *-anea*, cum am spus mai sus. O desvoltare directă ar pretinde mai curând **căláini* > *călái (călăi)*, fiindcă nu vedem cum nazala ar fi influenţat pe *a*, urmând după *a* un *i*.

Căúş „Schöpflöffel" (Tiktin, 314) este un vas mic de lemn, ca şi căucul, ce se întrebuinţează mai ales pentru a luă cu el făină şi mălaiu (v. exemple în Tiktin l. c.).

Este gr. κάβος „mesure de froment", devenit **cau* + *uş* > *căúş*[1]. A pătruns probabil şi în limbile slave de nord, vecine cu noi, ca şi „brânză", „urdă" etc.[2] Cuvântul gr. a pătruns şi în latina târzie (e atestat în Vulg.) supt forma *cabus* „ein Mass für trockene und flüssige Gegenstände, dem χοῖνιξ entsprechend, der vierte Teil eines hebr. modius = XXII sextarii" (Georges [8], 883). Nefiind acest termin în alte limbi romanice, nu se poate considerà decât venit direct din orient, nu prin latină.

A curmà (la prez. *curm, curmez)* are sensul propriu de „a tăià, a scurtà în special lemne", iar prin extensiune şi figurat are diverse sensuri, explicabile din cele dintâiu. Derivatele lui sânt *curm, curmeiu* (de teiu, sfoară etc.) „o parte ruptă dintr'un obiect mai lung"; *curmătură* „tăietură, săpătură", partea în formă de pas dintr'un munte, deal, peste care poţi trece mai uşor fără să urci[3].

Cuvântul există şi în arom. (la reflex şi activ) cu sensurile „a curmà, a se ostenì, înţărcà, a se separà" (Dalametra) care se explică din sensul fundamental, dacă ne gândim la cazuri analoge ca „a fi rupt, frânt de oboseală" etc.

Intrebuinţarea cuvântului s'a făcut în legătură cu tăierea

---

[1] Că nu poate fi slav arată şi dl Puşcariu în această DR., mai departe.

[2] Despre elementele rom. pătrunse la Slavii de nord să se vadă studiul d-lui Wędkiewicz. În slavă avem: r. *kovšъ* „Schöpfkelle, Trinkgeschirr, Kanne"; v. r. „Pokal"; rut. *kivš*; polon. *kousz* etc., dar Berneker *Et. Wb.* 594, nu poate găsì o explicaţie serioasă pentru originea acestora.

[3] După Tiktin *Dicţ.*: „I. Längliches der Quere nach durchschneiden" (un butuc, un fir, pentru care comp. *curmeiu* «crâmpeiu»), *o curmară* [*pe sfânta*] *cu fieresteul în două bucăţi.* (Dosofteiu); „Jdm. den Weg, das Wort, die Hoffnung etc. abschneiden". II „Längliches der Quere nach einschnüren", pentrucă strângând corpul, mâna, cu o sfoară se formează o dungă, ca o tăietură, de-acurmezişul acelora (v. exemplele citate în Tiktin). In acest fel procesul semantic merge spre nuanţe ca „a sfârşi, scurtà viaţa, calea" etc. (v. tot acolo şi exemple).

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

lemnelor[1] şi avem ceva asemănator în rom. *a trunchià* „a tăià în două, cum tai un trunchiu"; it. *troncare* id.; log. *trunkare*; prov. cat. span. *troncar* (*REW.* 8953, lat. *truncare* „abschneiden, stutzen" şi v. **trunculus*, cu span. *tronchar*, 8955).

Derivă din gr. κορμός, (cu verbul κορμάζω)[2] „trunchiu de copaciu", de unde derivatul ***cormare** > **curmà**, ca şi *truncare*. Cuvântul se mai întâlneşte în calabr. *kurmu* şi span. *corma* (*REW.* 2234 *cormus* „Klotz"), prin urmare a putut veni şi prin. lat. vulgară. *U* din gr. *o* se explică din inf. *curmà* sau în acelaşi chip ca în *urdă* (v. acesta), cum arată şi alb. *kurm* cu sensul de „Körper". Aceste asemănări între „trunchiu" şi „bust" „corp" (omenesc) nu surprind mai ales că şi gr. κορμός însemnă şi „tronc du corps, le corps sans les membres"[3].

Dejghinà *răşghinà*, arom. *dizgl'inare*[4] „détacher, séparer, désunir, diviser" derivat din lat *disglutĭnare*, prin faza **disglunnare* (*CDDE* 482) e greu de admis, fiindcă nu se poate explică asimilarea lui *t(i)* cu *n* următor, pentru care nici nu se aduc acolo alte cazuri. *REW.* nu înregistrează această etimologie, dar respinge pe **disangulinare*, atât din motive morfologice cât şi de sens.

Punctul de vedere semantic al explicări date în *CDDE* e bun, dacă ne gândim la alte exemple cum sânt „a se descleià" a se „deslipì", „despotmolì" etc. In familia la. *glus*, *glutino* sânt şi v. gr. γλία, γλίνη „Leim", „matière gluante", „glu, colle"

---

[1] Un lemnar (I. Mureşianu) din Bistriţa-Năsăud, îmi spune sensul aşa: „curm lemne, ori un lemn, le fac bucăţi, le scurtez, când sânt mai lungi, la pădure", (comp. a tăià, a scurtà vorba, lucrul etc.) v. acelasi sens în *Şezătoarea* VIII, 65; In Anon. Carans. e tradus cu „seco, rumpo".

[2] κορμάζω = „couper ou fendre en forme de bûche".

[3] Comp. paralelism identic între n. gr. κουτζουρίζω „troncare, mozzare, mutilare", κουτζουρίζομαι: „troncarsi, mozzarsi" şi κούτζουρον „κορμός", „tronco d'albero" (din *Tesoro della lingua greco-volgare et italiana*, de Tomaso da Parigi, 1709).

Despre derivatele *curmătură* „Querschnitt, Einschnitt, Schlucht"; *curmeà* „Pflugbaum"; *curmeiu* „Strick" (aus Lindenbast), „Rebenholz"; *curmeziş* „querdurch"; *curmă* „Schneide" (comp. *muche* < lat. *mutĭlus*, *-a*, *-um* „mutilé, tronqué", *CDDE.*, 1159). *Curm* (neînregistrat de Tiktin) şi *curmeiu* ar puteà fi şi derivatele directe ale gr. κορμός, ca formă, dar ca sens arată a fi postverbale din a *curmà*.

[4] Forma literară *dezbinà* este refăcută după *îmbinà* (CDDE 482). Tiktin tratează cuvântul la un loc cu *îmbinà*, dar e greşit, fiindcă trebuie să pornim de la un vechiu *-gl-*, pentru a ajunge la arom. *dizgl'inare*.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

(Walde[2] s. v. unde v. şi germ. *chlenan* „kleben", *klëbën* „haften, festsitzen"), γλίχομαι „se coller, s'attacher" (Boisacq s. v.)

Astfel apare clar că prototipiul cerut de forma rom. este ***disglinare** din gr. γλίνη, cu prefixul *dis-*, explicând pe *-gli-* din arom., ca şi pe *-ghi-* din dacorom. Ca sens, cum se vede din exemplele amintite, a însemnat „a se descleià" apoi „a se desface, desunì" etc. In alte limbi roman. nu există cuvântul.

Geană, -e (*ţână*) e atestat în Banat cu sensul de „mulţime de oameni, lume". *Dicţ. Acad.*, s. v. nu-i dă etimologia dar trimite la alb. *giri* „neam", calabr. *genia* < gr. γενεά „creaţiune", (v. şi G. Meyer, Wb. 114). In *REW.* it. *genia* „Gezücht", v. span. *ginea* „Geschlecht" sânt date ca forme savante.

Cuvântul nostru are origine semantică de aceeaşi natură, cum arată şi lat. *natio*, *genus*, *generatio*, *gens* etc. însemnând la început „naştere" apoi „generaţie", „oameni", „lume", etc. Tot astfel sânt rom. *nat*, în frază „tot natul", şi *născutele* „generaţii" din Psaltirea Sch.[1].

In v. gr. avem **genna** (γέννα) „naissance, origine" care explică şi trecerea lui e > *ea*, înaintea de *-nn-*, ca în *p(e)ană* < lat. *pĭnna*.

De aceea şi v. rom. **gint(u)** „neam, popor, familie, mulţime" nu este, cum se crede de obiceiu, *gens, -entem*, care ar fi dat **ginte*, ci lat. **gen(i)tus**, part. lui *gigno*. Este atestat şi cu subst. masc. cu sensul „enfantement, production", iar ca formă n'avem nevoie să admitem schimbarea de decl. ca la *gens*. Pentru sincoparea lui *-i-* să se compare *alintà* < **allenitare* < *lenitare* (*CDDE* 990).

Inşfăcà (a) (la prez. *înşfăc, -şfac, -şfacă, -şface, -şfăce)*, popular în Moldova, cu sensul „packen": *Mihaiu se aruncă asupra lui Osman şi înşfăcându-l în braţele sale... îl răsturnă la pământ* (din Gane); *vru să se răpadă... să-l înşface în unghii nu altcevà* (din Sev., *Pov.); înşfacă degrabă [=ia, apucă] un maldăr de cărţi* (Vlah.)[2] etc. Cuvântul înseamă „a apucà, a prinde", ceva, ori pe cineva (de păr, de mână de mijloc).

Este v. gr. σφηκόω -ῶ (şi ἐνσφηκόω) „rétrécir, amincir,

[1] V. glosarul din *Ps. Sch.*, publ. de I. A. Candrea.

[2] Tiktin, *Dicţ.* care spune despre originea cuvântului „wahrscheinlich lautnachahmend"; în *Arhiva*, 1921, p. 192, e dat tot cu sensul de „packen".

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

étrangler par le milieu, ceindre, serrer, lier, reunir étroitement" (v. diverse dicţ.), cum se vede din πλοχμοὶ κρυσῷ ἐσφήκοντο (Homer) „les tresses de ses cheveux étaient serrées dans des anneaux d'or", adecă „prinse, strânse". Se întrebuinţă pentru a se spune, ca şi în româneşte, „serrer" τὸ σῶμα, χεῖρας" etc, „serrer qqu avec des liens", „serrer sur soi", acesta din urmă pentru ἐνσφηκόω. Derivatul σφήκομα are accepţiunea de „ce qui est lié, qui sert à lier fortement; lien, noeud" etc.[1].

Desvoltarea formală corespunde fonetismului rom, cu trecerea gr. η (lat. ē) la ă, după labială (comp. lat. *melum*, gr. μῆλον > rom. *măr;* lat. *fetus* > rom. *făt* etc.), deci **înşfăc*, cu III. sing. *înşfăcă* (comp. *fată* < *feală* etc.), de unde, apoi, *înşfac*, *înşfaci* etc. Ş, în loc de mai vechiul *s*, s'a asimilat de ă de la formele *înşfăci*, să *înşface*, cum s'a întâmplat în *şoarece* < lat. *sorex*, *-icem*, trans. şi arom. *cicior* < *chicior; zęzęt* < *d'ęzęt zęzęrà* < *d'ezerà* (v. şi alte exemple în Densusianu, *Gr Haţeg*, 34) şi în alte cazuri de asemenea natură. Cuvântul nu poate fi slav. *hvatati*, ori bulg. *fanŭ faštam* (*hvanŭ*, *hvaštam*), fiindcă ar fi ajuns cel mult la **hvăştì*, **făştì*, **făştesc* etc. (v. etimologia aceasta în Cihac, 148). Ne oprim deocamdată la acestea, lăsând pentru un studiu viitor alte elemente v. gr., din limba română, la care ne-am oprit privirile. Unele din acestea se găsesc înregistrate în listele de comunicări din *DR*. II şi din acest volum.

Elemente vechi germane.

Astăzi nu se mai poate negà de fapt, ceea ce principial nici altădată nu se puteà, că trebue să fi rămas şi la noi urme de la vechii Germani, trecuţi prin părţile dunărene. Am semnalat cìteva elemente de acestea în *Cuv. şi Lucr.* (*DR*, II, 328 ş. u.), arătând acolo cum trebuesc înţelese din punct de vedere geografic, lingvistic şi istoric. De la început nu se poate spune că

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] V. şi *Thes. l. gr.*, s. v., care arată că sensul primitiv a fost de „a strânge de mijloc", în felul cum e vespea. Tot în legătură cu σφῆξ „vespe" îl pune şi Boisacq s. v., dar să se compare germ. *Griff* şi *greifen*; it. *picco* „Spitze", span. *pico* „Schnabel" şi it. *appicare* „festmachen", *impiccare* „aufhängen" (v. şi *REW.* 6495). — După cum sânt informat există şi forma *înfăşcà*, cu metateza lui *š*, neînregistrată de Tiktin. In Moldova, unde e cuvântul popular, nu există această formă.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

au intrat la noi elemente numai de la anume popor ori dialect v. germ.[1]

Unele (*a băgà, stinghe, strungă*) ne duc spre Langobarzi, altele, ca *nastur*, par mai curând gotice.

În criticele ce mi-au făcut unii specialişti, fiindcă de ale nespecialiştilor e de prisos să vorbesc, s'au adus câteva observaţiuni juste. Despre *zgribulì* dl Meyer-Lübke[2] spune că ar puteà fi onomatopeic. De altfel eu însumi am arătat dificultatea ce o prezintă *-w* > *-b* (din germ. *griuwel*), într'un cuvânt care a trebuit să pătrundă la noi înainte de Slavi. Dar şi dacă l-am socotì onomatopeic, ar trebuì să i se găsească un sprijin oarecare în vreo limbă vecină cu noi. Dl Densusianu (*Gr. şi Sufl.* I, 164) îl apropie de slov. *zgrbljen* „încreţit" şi de rut *dryguliti, zdrygnuti* „a tremurà", fără să ajungă la o concluzie definitivă[3]. Ar fi totuşi o legătură formală mai apropiată de cel dintâiu. Eu l-am urmărit şi în direcţia semantică ce o indicam (*Cuv. şi Lucr.* 380, notă) în legătură cu „a se zgârcì" (a se strânge) de frig. În felul acesta am dat de originea lui *zgribulì* în ung. **görbülni** „sich krümmen, sich biegen, krumm werden" (K. Béla, *Magy. Ném. k. szót.*, Budap., 1912), devenit (*z*)*gribulì*[4], prin metateza lui *r* şi cu *z-* din „zgârcì", întrucât cuvântul rom. are şi sensul de „a sta ghemuit", cu umerii strânşi, cu capul înghemuit între umeri, din cauza frigului. Cuvântul ung. e din aceeaşi familie cu rom. *gârbov*[5], de care se leagă probabil şi slov. *zgrbljen* (comp. şi ung. *görbe*).

E şi acesta unul din cuvintele cari nu se pot lămuri cu uşurinţă, cum se vede, nici de savanţi reputaţi, încât nu e un mare păcat să dea cinevà o explicare asupra căreia e silit să revie. Sânt cunoscute de altfel cazuri numeroase, în domeniul lingvisticei, în care s'au dat mai multe etimologii asupra unui

[1] Cum crede dl. C. Diculescu, care susţine că de la Gepizii din Transilvania au rămas la noi urme v. germ., ceea ce este posibil, dar nu exclude şi influenţe venite din alte direcţii (v. lucrarea sa *Die Gepiden*, Leipzig, 1922).

[2] în recensia ce o face, în *ZRPh.*, 1923, 228—231, asupra *DR.* II, din 1922.

[3] Cu lit. *drebulys* „friguri" nu poate avea legătură, nici geografic, nici fonetic (*ibid.*).

[4] Pentru *ö* > *u* comp. ung. *ölyv* > *uliu*, iar pentru *ö* > *i* avem pe v. rom. *bişug* < ung. *bövség* (comp. şi *költeni* > *cheltui*; *ülö* > *ilău* etc. în Densusianu, *H. l. r.* 376 sqq.).

[5] v. slav *grŭbavŭ* şi comp. *pogublieni* „ridé", slav. *grbanac* „ride" etc.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

cuvânt obscur, uneori chiar de acelaşi autor. Ca în orice disciplină, este şi în filologie o relativitate legată în special de insuficienţa faptelor ce-ţi stau la îndemână.

Cu privire la *băgà*, dlui Meyer-Lübke nu i se pare clară trecerea de sens de la „a pune, vârî în fiare“ (*„bauga“*), prin aceea de „a băgà“, „a vârî“ în orice obiect în formă de inel, cerc, fiare etc. (comp. „a încătuşà“), pentru care am dat în lucrarea mea suficiente exemple, la cea de „a vârî“ în genere. Aceasta se vede şi la alte verbe, precum e v. gr. κρικόω „agrafer, museler au moyen d'un anneau“ propriu „a formà ceva ca o verigă, a petrece ceva printr'o verigă“ etc., deci ca şi „a băgà“ din rom. „a băgà zăbalele la cal“ şi ca în alte exemple ce le-am dat la explicarea acestuia; apoi la κρικωτὸς „agrafé: garni d'anneaux ou de cercles“ (v. orice dicţ.), ambele derivate din κρίκος „cercle, anneau“, ca şi **baugare* din *bauga* „inel, cerc, cătuşi“, sau ca alt. v. gr. πορπάζω, πορπακίζω, „prendre par l'anneau“, „passer son bras dans l'anneau du bouclier“ (deci „a băgà braţul“ în . . .) din πόρπαξ, -ακος „anneau du bouclier“, „anse“ şi πόρπη id.

Cred că nu mai încape îndoială asupra trecerii de sens, după atâtea exemple mai mult decât convingătoare. Asupra părţii semantice dl Densusianu nu face obiecţiuni, dar spune că *-au-* trebuià să dea *-o-* şi apoi *-u-* în formele atone (**baugare* > **bogare* > *bugare*). Această aparentă greutate o respinge însuşi dl D., împreună cu dl Candrea, cari spun textual (în *CDDE.*, 571, la *ferecà*, megl., arom. *făricari*[1] < lat. *fabricare*) că diftongul acesta ajunge *„prin reducerea regulată a lui ău* (*ăo*) *aton la ă“*, ca în *lălătoare* < **lăurătoare* < **laboratoria* (ibid. 942).

In unele cazuri *-au-* s'a păstrat sprijinit de formele accentuate pe diftong ca în *căut*, dar şi *cát* căci *cătare* şi *căutare* trebue să fie acelaşi cuvânt. In *arăpásu*, *arăpăsare* (arom.) dl D. vede reducerea diftongului la *a* (*ă* aton) prin faza **arăpăfsare* (cu *fs* aton > *s*), care e posibilă şi s'a putut întâmplà şi în alte cazuri, dar ceea ce interesează, în concluziune, este rezultatul acestui *au* aton > *ă* (*ă*), indiferent dacă fazele de transformare pot fi reconstruite într'un chip sau altul[2].

[1] Cuvântul există şi în arom., cum îmi comunică dl Capidan.

[2] Alte exemple de *-au* aton > *-ă-* am dat în lucrarea mea, amintind acolo şi pe cele date de dl Puşcariu (cf. *DR.* I, 411 sqq.), care cel dintâiu a stabilit această lege fonetică.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Astfel originea langobardă a lui „băgà“ rămâne aşa cum am stabilit-o noi.

Pentru *strungă* şi *stinghe* dl D. nu aduce în schimb alte etimologii, afară de unele apropieri cu diverse cuvinte gr. şi v. germ. care nu pot schimbà întru nimic ceea ce am spus noi, aplicând terminii corespunzători lucrurilor (: *stanga* > *stranga* > **strângă* + *ruga*. Pentru *st-* > *str-* comp. *stĭmulare* > *strămulare* ş. a.)[1].

Creţ nu poate fi **cĭrricius* < lat. *cirrus* (ibid., 164), fiindcă derivatul acesta ar fi fost lat. vulg. târziu, când *cĭ-* nu mai aveà valoarea unui *kĭ-*, pentru ca să se poată sinicopà *-e-*, mai ales înaintea a doi *r*[2].

Asupra altor obiecţiuni ce mi s'au mai adus nu mai adaog decât ceea ce spune dl Meyer-Lübke l. c., ca încheiere a observaţiunilor făcute de d-sa: *Aber trotz dieser Einschränkung bleibt der Artikel auch darum von Bedeutung, weil er germanische*

[1] In ce priveşte greutatea ce o vede dl D. în stăruirea de a se numi o parte a „lucrului“, lăsându-se fără denumire întregul, iată exemple: v. bulg. *stoborŭ* „columnă“ > rom. *stobor* „gard, închisoare“; v. gr. σταῦρος, „Pfahl“ > rom. *staur* (nu de la *staul* < lat. *stabulum*); rom. *codru* a însemnat odată „bucată“ (de pădure); gr. τέγη, e „Dach“ şi „Haus“ etc. Că *strunga* n'a fost propriu zis închisoarea, arată faptul că nu i se zice „ocol“, „staul“ etc., iar cât despre împrejmuire i s'a zis „saeptum“ ca azi „gardul strungii“. Sensul de altfel nu-l creez eu, ci-l arată figurile date, din care oricine poate vedeà ce importanţă capitală are pentru muls „uşa“, „aruga“, „gaura cutarului“ (la Megleniţi, după cum se spune chiar în *Gr. şi Sufl.*, p. 34). Iar dacă e vorba de greutate, atunci tocmai de la ideea de „gard, saeptum“ nu se poate ajunge la aceea de „ruga“, „ieşire“, „uşă“ etc.

In ce priveşte contaminarea lui *ruga* cu *stanga* (**strângă*) dau acum de una tot aşa de curioasă, ca să nu-i zic „hibridă“, *glăvăţână* (de cal) din slav. *glava* + rom. *căpăţână*. (Cuvântul este din răspunsurile date Chestionarului despre „Cal“, lansat de „Muzeul limbii române“, cf. şi *Dicţ. Acad.*, unde se admite contaminarea bulg. *glavetina* + *căpăţână*).

Dar, încă odată, dacă cineva ar da altă explicare mai bună, decât aplicarea terminilor corespunzători lucrurilor, eu voiu fi foarte mulţumit.

[2] Pentru *creţ* s'ar puteà face apropiere şi de gr. κρέξ, -κός „mèche de cheveux sur le haut du front“.

Pentru alte obiecţiuni ce mi se aduc de dl D., iată răspunsul: *bumb* < lat. *bombus* (pentru care nu e nici o greutate de sens şi formală) se întăreşte mai mult prin existenţa în rom. a lui *bumbicà* < lat *bumbicare* după etimologia dlui Puşcariu în această *DR.* mai departe). Pentru *gudurà* (de la ideea de „a dà cu râtul“ (animalele îşi arată bucuria prin semnele ce le fac cu botul) să se compare *a linguşi* (propriu „a da cu limba“), indiferent dacă etimologia e cea adevărată, ori nu. Şi surprinde oare rom. *dezmierdà* < lat. *mĕrda* (*CDDE.*, s. v.)?

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Elemente im Rumänischen zeigt, die von denen der andern romanischen Sprachen durchaus verschieden sind".

Cercetări ulterioare ne-au dus şi la alte identificări de elemente v. germ. în limba română, din care dăm aici unele[1].

Fulg[2], pus, potrivit convingerii noastre, în familia altor termini analogi, duce la următoarele cazuri: lat. *penna* „Feder, Flügel", v. is. etc. *ētn* „Vogel"; gr. πτέρυξ „Flügel" etc., vgs. *fëdara* „Feder" etc., v. bulg. *pero* „Feder", ţin de gr. πέτομαι „fliegen", v. ind. *pătati* „fliegt", *patman* „Flug" etc; (Walde[2], 573); v. slav. *puhati* „blasen" etc. de unde rus. *puchŭ* „Flaum" şi rom. *puf* id. (Miklosich, *Et. Wb.* s. v. *pŭch-);* serb, *pahalj* „Flocke" din v. slav *pahati* „ventilare" (ibid. 230); r. *lëtъ* „Flug", *letkú* pl. „Schwungfedern" etc. (Berneker *Et. Wb.*, s. v. *letĕti* „dahinfliegen" etc.). In germană avem, în legătură cu lat. *pluma*, vgs. *fliogan* „fliegen" etc. (Walde o, c., 593), de care ţin şi germ. vgs. *flug*, v. nord. *flugr* „Flug", mgs. *vlügel* „Flügel" (Kluge *Et. Wb* [8] s. v)

Cum uşor se poate vedeà, de aici ţine şi rom. *fulg* şi anume din o formă **fluguru*, corespunzătoare mgs. *vlügel*, cu schimbul de sufix de care am vorbit (*Cuv. şi Lucr.* la *nastur* etc). Acesta ar fi ajuns la **fluguru*, **fluglu* < **flulg* < *fulg* (prin disimilare ca în *plimb* < **plimblu* < *primblu*, şi cu metateza lui *l*, ca în *bold* < slav. *bodli*, *purced* < lat. *procedo* etc.)[3]. Sensul se lămureşte prin însăşi exemplele date (comp. şi *Flügelfedern*), cari arată trecerile de sens: „lucru uşor, care zboară, aripi, pene, fulgi, puf". Din punct de vedere cultural istoric, posibilitatea pătrunderii cuvântului germ. la noi o arată invers lat. *pluma* > germ. *Flaum*, vgs. *pfulwo* etc. < lat. *pulvinus*, pătruns în v. germ. în s. II—III d. Chr. (Kluge o. c., s. v.). Se poate chiar ca *pulvinus—pfulwo* (poate şi „a smulge") să fi înlesnit metateza lui *l* din **fluglu* (< **fluguru*) ca să ajungă la *fulg*.

Fonetica formei rom. arată că e vorba de un cuvânt vechiu, iar a celor germ. mai nouă cu *-ü-*, dovedesc că trebue să pornim de la o formă veche, vgs. (langob.) fără „Umlaut". S'a putut forma şi un dimin., în v. rom., cu *-ulus*, din vgs. *flug* (comp. şi v. nord. *flugr*).

[1] Altele se pot vedeà la lista de comunicări din această *DR*.

[2] „Flaumfeder, Daume" îl pune Tiktin în legătură cu *floccus*, ceea ce e imposibil, iar *Dict. Acad.* cu lat. *fulgidus*, greu de admis ca sens.

[3] La limba săsească, cum mă asigură dl G. Kisch, nu ne putem

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Vechimea cuvântului rom. se vede şi din vitalitatea şi răspândirea lui mare în dacoromână (v. *Dicţ. Acad.*, s. v.)[1].

Scruntár e tradus de Tiktin cu „Sandboden, sandige Stelle", după exemplele: *zbătându-se corăbierii la un scruntarĭ de mare cu vad* (Dosoftei); [furtuna] aruncă corabia *într'un scruntar* („auf eine Sandbank", în Cantemir). Eu l-am auzit în Moldova, cu sensul de „grind", un loc ridicat lângă apă, şi l-am întâlnit într'un document din 1800 (Acad. Rom. 101, CXXXVI) unde se vorbeşte: [atâţia] *stânjini s'au aflat în şesul Miletinului cel bătrân, dintr'un scruntariu din sus despre parte Hâbâşescului, în gios peste şes de acurmezişul până... într'o răchită.* Apoi: *şi măsurând el dintr'acel scruntariu din sus, unde s'au aflat şi piatră în gios...*

Fiind vorba de luncă, un şes de lângă vreo apă, deoarece se pomeneşte şi de „răchită", reiese pentru *scruntariu* sensul de „grind", „dâmb". De altfel şi cuvântul „prund", (Sandbank) cu sensul ce-l dă Tiktin în definiţiile sale, înseamnă şi „pietrişul", din valea râurilor. Cred că este vgs. **scrunta** f. „Riess, Scharte, Felshöhle", corespunzând germ. de azi *Schrunde*, şi anume un derivat cu suf. *-ar*[2] dintr'un mai vechiu **scruntă*, cu sensul „spărturi de piatră", „pietriş", „prund", „grind".

Cuvântul, cum se vede din textele mai vechi, stă în legătură cu viaţa de pescar sau de corăbier, pentru care colţul de stâncă din ape, de munte mai ales, ca şi prundul mai ridicat, dar nevăzut, de supt apă, era un scruntar, de care-şi fereà luntrea să n'o lovească şi s'o spargă.

Pe urmă cuvântul a ajuns să însemne „dâmb" „loc ridicat", chiar şi pe locuri unde a secat apa.

*

In studiul de faţă am voit să arătăm câteva caractere ale lexicului românesc străvechiu. Din ele s'a putut vedeà cari sânt direcţiile în cari trebue să studiem epoca aceasta a limbei române. Pe lângă fondul latin, cel mai bine reprezentat, se mai pot adăogà de acum urme autohtone, ca şi v. gr. şi v. germane.

[1] V. şi derivatele a *fulgui* „a cădea fulgi de zăpadă", *fulguleţ* etc ibid.

[2] Ca formaţie comp. *băligar* (din *baligă*), „grămadă de baligi"; *grohotar* „grămadă de grohotiş" (pietriş coborât de pe munte) etc.

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00

Influenţa veche greacă va trebui, deosebit de părerile[1] de până acum, văzută şi dintr'un punct de vedere geografic în legătură cu studiile mai nouă ale d-lui Pârvan (v. *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *Bullet. sect. hist. Ac. R.*, X, 1923, unde se dă şi bibliografia chestiunii) despre lumea veche greacă la Dunăre şi Mare, precum şi cu părerile d-lor Iorga şi Bănescu despre existenţa unui element românesc, în preajma Silistrei, în sec. X—XI[2].

De altfel am accentuat la elementele v. gr. că pentru acelea care nu se găsesc şi în alte limbi romanice, regiunea cea mai indicată, ca centru de iradiere, este aceea a Mării Negre, pe ţărmurii căreia elenismul a stăruit puternic şi după venirea Romanilor.

G. Giuglea.

---

[1] Dl Densusianu în *H. l. r.* 198, 290 judecă elementele v. gr. din limba rom. în legătură cu înaintarea Grecilor în Moesia, cu afestări istorico-epigrafice despre existenţa de colonii greceşti în Dacia şi, bine înţeles, cu apropierea geografică a romanităţii răsăritene de elenism. Concluziunea noastră îndreaptă privirile şi spre Marea Neagră.

[2] Dl N. Iorga, bazat pe un pasagiu din Anna Comnena, ajunge la convingerea că a existat o formaţiune de stat românesc în părţile Silistrei. (*Les premières cristalisations d'État des Roum.*, în *Bullet. d. l. sect. hist. Ac. Roum.*, 5—8-e année, pp. 33—46 şi în *Rev. Ist.*, V, 6—7). Dl N Bănescu întăreşte părerea aceasta cu fapte din diverse izvoare bizantine şi conchide că în părţile dunărene, în special în ţinutul numit de Bizantini *Paristrion*, a fost populaţie românească chiar în s. X, cu oarecare alcătuiri de stat. D-sa ca şi dl Iorga consideră pe *Tatòs* (transcris în alte izvoare Τάτους şi Ταtούς), o căpetenie a acestei populaţii, pomenită de Anna Comnena, ca fiind numele rom. *Tatul*. Să ne fie permis să observăm că acest nume, dacă ar fi fost rom., trebuiă să se pronunţe *Tatulos*, cu articolul *-ul*, cum apar numele proprii rom. din cele mai vechi documente. Articolul postpus îl au şi Aromânii, prin urmare există în perioada de convieţuire comună a Românilor, înainte de Slavi. Numele, după noi, este un apelativ grecesc care se poate identifică uşor cu forma v. gr. τατός „gestreckt" din familia lat. *tendo*, gr. τείνω etc. „strecke, dehne" (v. Walde[2] *Et. Wb. Lat. Spr.* 772). Ar corespunde deci formaţiunilor rom. de apelative, cum sunt „*Lungu(l)*, *Scurtu(l)*, *Sucitu(l)* ş. a. Numele *Tatos* există şi azi, cât ştiu eu, în Făliceni. Ar fi deci de urmărit dacă nu se găseşte acest nume şi în documente mai vechi, sau este ceva mai nou. Dar împrejurarea că *Tatòs* nu poate fi rom. nu slăbeşte întru nimic faptele aduse de aceşti învăţaţi în sprijinul părerii amintite. (Adj. verb. τατός se poate vedeà şi în Boisacq, *Dict. Etym. d. l. l. gr.*, la τείνω, p. 947 şi în *Thes. l. gr.*, tom. VII, p. 1870, tradus cu *qui tendi potest*; există şi forma [illegible])

BDD-A14682 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:00